

Föreningen för Västgötalitteratur

Meddelande

År 2026

NR 1

2026-03-10

De äldsta trycken med anknytning till Skara

Vid kommande bokauktion den 18 april saluförs den äldsta i Skara tryckta boken. Men tryck med relation till Skara är äldre än så. De äldsta trycken som kan relateras till Skara är två böcker som biskop Brynolf Gerlaksson (d. 1505) lät trycka. Den första, *Vita et processus canonizationis b. Brynolphi*, trycktes av Bartolomeaus Ghotan i Lübeck 1492. Den andra, *Breviarium Scarense*, trycktes av Georg Stuchs i Nürnberg 1498.

Vitan utgörs av de vittnesförhör som påbörjades i Skara domkyrka den 12 april 1417 och avslutades söndagen den 25 april. Utredningen gällde biskop Brynolf Algotssons (d. 1317) liv och de underverk som ansågs vara knutna till hans person. Akterna skulle sedan komma att ligga till grund för en begäran till kyrkomötet i Konstanz att inleda en kanonisationsprocess för Brynolf. Frågan avgjordes först 1492, då tillstånd gavs av påven Innocentius VIII för skrinläggning av den då saligförklarade biskopen Brynolf. Skrinläggningen kom så att ske den 16 augusti samma år. Initiativtagare till

kanonisationsprocessen hade varit biskopen Brynolf II Karlsson, medan det alltså var Brynolf Gerlaksson som senare lät trycka akterna hos boktryckare Ghotan.

Breviarium Scarense trycktes av biskop Gerlaksson för att råda bot på den i stiftet rådande oenigheten vid gudstjänstfirandet. Breviariet inleddes med ett kortfattat företal av Gerlaksson, som är daterat den 12 april 1493. Själva tryckningen avslutades dock först den 24 april 1498. Endast ett fåtal exemplar av denna bok finns idag kvar. Stifts- och landsbiblioteket i Skara äger ett exemplar i sina samlingar. Intressant att notera är det träsnitt som finns i Breviariet med en knäböjande biskop inför Kristus på korset. Biskopens sköldvapen är detsamma som biskop Gerlaksson förde, vilket innebär att biskopen förmodligen har porträtterat sig själv i utgåvan.

Föreningen för Västgötalitteratur har givit ut båda dessa gamla tryck. De finns fortfarande i lager till försäljning till hugade spekulanter. Se sidan 24.

Föreningen för Västgötalitteratur
Box 325, 532 24 Skara • Tfn 0707-42 65 18
Plusgiro 59 24 33-7 • Bankgiro 663-2574
Swish 123 347 5555
Org.nr. 868400-8793
Epost: soask54@gmail.com
www.vastgotalitteratur.nu

Ordförande: Gerd Ljungqvist-Persson, Od. 0705-78 56 34
gerd@vastgotalitteratur.nu

Vice ordf.: Johnny Hagberg, Skara. 0705-50 00 98
jonnyhagberg52@gmail.com

Skr. Annicka Berggren, Söne. 0707-76 68 80
annicka.berggren@icloud.com

Skattmästare: Sven-Olof Ask, Skara. 0707-42 65 18
soask54@gmail.com

Anne Andersson, Vårgårda. 0706-51 53 53
anne.andersson.vga@gmail.com

Peter Johansson, Vänersborg. 0705-44 75 39
peter.f.johansson@vregion.se

Thomas Johansson, Tranemo. 0705-31 18 03
tranan@antikvariattranan.se

Niklas Krantz, Floby. 0762-68 30 04
b2_gods@hotmail.com

Gustav Nordh, Hällekis. 0739-87 18 55
gustav.nordh@gmail.com

Maria Hörnlund, Skara. 0707-19 55 09
maria.hornlund@gmail.com

Ulf Lycke, Alingsås. 0704-44 50 09
ulf.lycke1@outlook.com

Årsavgift 2026: Enskilda medlemmar 175 kr,
Åkta makar/sambor/institutioner 200 kr.

Meddelandet utkommer i februari, juni, augusti och
december. Författare ansvarar för innehållet i egna artiklar.
Redaktör och ansv. utgivare: Johnny Hagberg

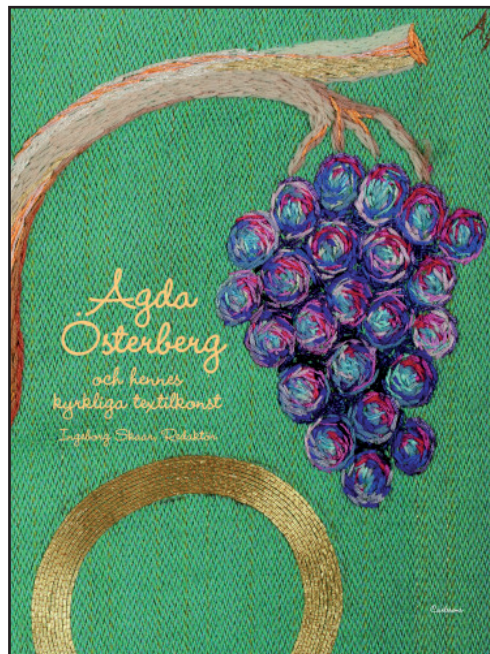
Vi hälsar följande medlemmar välkomna till föreningen:

Linda Essunger Tallberg, Nossebro
Bo-Rutger Fägnfors, Herrljunga
Elisabeth Hjort, Jönköping
Rune Lennartsson, Kinnarp
Anna-Carin Klinge Sporrang, Strängnäs
Kristina Lagercrantz, Mariestad
LarsOlof Löf, Göteborg
Magnus Sundbom, Sigtuna
Ingeborg Skaar, Stora Levene
Laila Svensson, Rödene

FLOBY ANTIKVIARIAT

Öppet : söndagar 13-19 (hela året)
Tfn 0515 40940, 40773

Ny bok om textilkonstnären Agda Österberg

År 2016 kom en bok om den stora textilkonstnären Agda Österberg. En komplett bok om hennes livsverk är närmast omöjligt att få till, så tiden var inne för ännu en bok. Denna gång är det fokus på hennes kyrkliga textilkonst. Att boksläppet var i Varnhem var närmast självklart. I Varnhem hade Agda sin ateljé Tre Bäckar och hon bodde där under drygt halva sitt liv. Namnet Tre Bäckar kommer av att tre bäckar möts vid ateljéplatsen öster om Varnhems klosterkyrka.

Under boksläppet i november var alla inblandade i bokens tillkomst på plats. Bokens redaktör Ingeborg Skaar har lyckats med både medarbetare och slutprodukten. Fotografen Claes Jansson och hans kamera har frambringat fantastiska fotografier. I många av hans bilder kommer man föremålen så nära så man ser stygnen tydligt. Bokens omslagsbild är ett bra exempel på det.

I den 272-sidiga boken förklaras Agdas kyrkliga textila värld, som finns på bland annat mässhakar, mattor och antependier (altarkläden). Motiv, symboler och färgval är exempel på vad läsaren får veta mer om. Den f d biskopen i Skara stift, Åke Bonnier, kallar Agda för en textil predikant. Det må så vara, men som icke-kristen får jag ut ganska mycket av hennes kyrkliga textilkonst, inte minst hennes fantastiska blomsterprakt.

Ett återkommande motiv är ädelstenar i olika former och färger. Skickligt har djup i stenarna skapats genom att variera mellan garn som är tunt och grovt, glansigt och matt. Agda och hennes kollegor, för hon hade anställda, kunde verkligen måla med nål och tråd under sina broderiarbeten. Hennes stil är ganska lätt att känna igen. Har man sett flera av hennes signerade skapelser, är det ganska enkelt att känna igen hennes omärkta verk. Enklart att komma åt att se ett av Agdas verk är kanske att besöka Skara Konsthottel som ofta har öppet. Strax innanför entrén på vänster sida hänger verket "Utsikten" där bland annat Skara domkyrka är avbildad.

Agda avled 1987 i en ålder av 95 år. Minnena efter henne är många, och kommer förhoppningsvis så att vara lång tid framöver. Hennes broderier finns på många platser runt om i landet, men de kräver rätt hantering och förvaring för att kommande generationer ska kunna se det vi ser i dag.

Niklas Krantz

Bonde och Silfverschiöld – friherrar och bibliofiler

Under 1890-talet avled två av Sveriges främsta boksamlare. Båda var friherrar, båda kämpade vid bokauktioner för att fylla på luckor i sina bibliotek, båda hade ett vackert exlibris av samme konstnär grafikern Robert Haglund, (1844–1930). Det handlar om Nils Silfverschiöld (död 1892) till Koberg i Västergötland och Carl Jedvard Bonde (död 1895) till Ericssberg i Södermanland.

Bonde på Ericssberg

Bonde var född 1813 och son till överstekammarjunkaren friherre Carl Carlsson Bonde och hans hustru Ingeborg Bonde. Efter sju års vistelse vid offentliga läroanstalter i Bremen utnämndes han 1831 till fänrik vid Svea livgarde. Han lämnade dock inom kort den militära banan och anställdes efter examina i Uppsala vid svensk-norska beskickningen i Paris, där han uppehöll sig 1837–1840 och under tiden fick tillfälle till ett nästan dagligt umgänge med den tidens mest bemärkta personer inom den politiska, vetenskapliga och konstnärliga världen. Återkommen till Sverige utnämndes han 1841 till kammarherre hos drottning Desideria. År 1854 blev han överstekammarjunkare, och utförde på uppdrag av Karl XV en beskickning till kejsare Napoleon III i Frankrike och Leopold av Österrike 1859. Vid faderns död 1857 blev han innehavare av Ericssbergs fideikommiss.

Han lade ner stort arbete på att renovera godset, och byggde där upp stora samlingar av böcker, handskrifter, autografer, porträtt, gravyrer, fickur och mynt. För detta arbete var han perfekt. Han hade både viljan, de ekonomiska resurserna, utrymmet och kontakterna, och förmågan att kunna utnyttja detta, för att åstadkomma en av de största privata samlingarna av äldre historia som skapats i Sverige. Tilläggas bör då att ämnet historia endast var en del av biblioteket på Ericssberg, vilket enligt Carlander blev "ett af de största och värdefullaste enskilda i Sverige".

Förvärvade d'Albedyhlls bibliotek

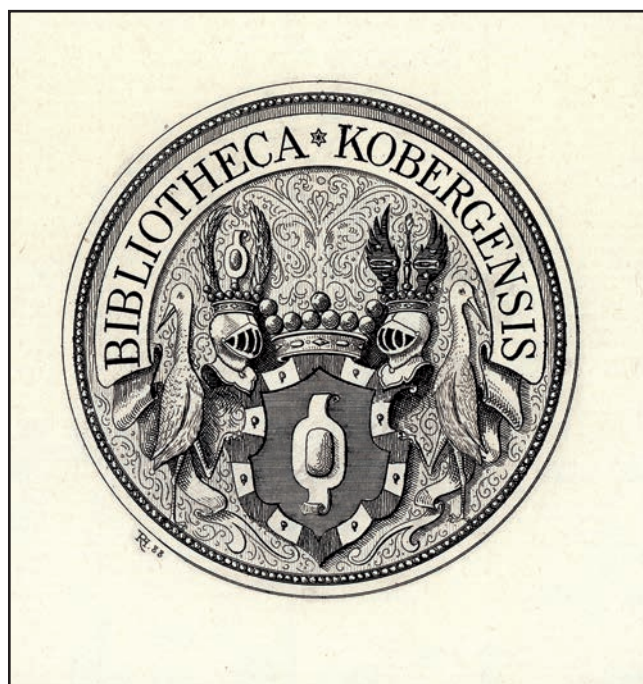
Till historieavdelningen lyckades Carl Jedvard Bonde tidigt

köpa ett redan befintligt och stort historiebibliotek, nämligen d'Albedyhlls. Carl Gustaf Eichstedt d'Albedyhll (1800–1856), friherre och son till diplomaten och historikern Gustaf d'Albedyhll och författarinnan Eleonora Charlotta Wrangel, var kammarherre och överceremonimästare. Hans bibliotek, som i mycket härrörde från fadern, var mycket stort inom historia och skulle säljas på auktioner 1843, men köptes i stället i sin helhet av Bonde för 7000 riksdaler och införlivades med Ericssbergsbiblioteket. Med dessa 3399 nummer som tillskott fanns nu i Bondes ägo ett av de finaste historiska biblioteken i landet. Detta kompletterades därefter flitigt med både den samtida utgivna historieforskningen och med äldre verk, och många andra äldre kända bibliotek kom via auktioner att bli representerade i samlingen. Många av dessa tidigare ägare hade sina egna markeringar i böckerna i form av exlibris, namnteckningar, stämplat eller annat.

Bondes formklippta exlibris

Bonde var som samlare mån om att hans eget exlibris, ett formklippt ganska stort heraldiskt exlibris med texten *Bibliotheca a Carolo Jedvarda Bonde collecta*, skulle synas tydligt och det är nästan alltid placerat mitt på frampärmens insida, oberoende av vad som satt där innan. Det innebär att det i många fall är svårt att se vem bokens tidigare ägare varit, då det äldre exlibriset döljs av Bondes.

Ur Ericssbergs bibliotek försålde Centralantikariatet i IV kataloger åren 2008–2013 *Nordisk Historia ur Ericssbergs bibliotek* och 2018 *Numismatik ur Ericssbergs bibliotek*. Likaså har Antikariat Mats Rehnström ur biblioteket utjudit böcker i ett flertal kataloger (n: o 68, 75, 86 och 88). Båda antikariatens kataloger är i sig själva ett stycke svensk bokhistoria med utförliga katalogiseringar av bibliotekets värdefulla boksamling.

Silfverschiöld på Koberg

På Koberg slott i Västergötland finns ett av Sveriges största privatbibliotek, placerat i rummen utmed slottets västra gavel. Det grundades på 1880-talet av Nils Silfverschiöld (1864–1892), som var boksamlare redan från sin skoltid och medvetet byggde upp sin boksamling utifrån bland annat Warmholtz kataloger.

När han avled den 31 mars 1892 var han endast 28 år gammal och hade under de sista sju åren av sin levnad ihopbragt den vackra och utsökta boksamlingen. Intresset rörde äldre svenska böcker, raritetstryck och utländska skrifter som rör vårt land. De senare var så kallade relationskrifter. Inte minst samlingen skrifter från trettioåriga kriget är stor.

Bibliotekarien på Koberg Alfred Victorin, som kommit till slottet 1887 som assistent för ordnandet av de väldiga samlingarna, publicerade i *Svenska autografsällskapets tidskrift*, del 2, nr. 4, dec. 1892, en dödsruna över Silfverschiöld. Här berättar han insiktsfullt om den unge baronens samlariver. Han avslutar med att berätta om Silfverschiölds sista tid:

Ännu under aftnandets sista långa veckor var intresset för hans kära böcker oförminskadt. Den, som skrifver detta, stod vid hans bädd några dagar före hans död; med förlorad talförmåga och med slocknande blick gjorde han medelst tecken begripligt, att han önskade en sällsynt bok bestäld.

De sista bokbeställningarna

Vad kan det då ha varit som han under de sista veckorna av sitt liv beställde? I framlidne Biblioteksrådets Nils Sandberg samling av extrakt och fotokopior av *Kobergiana* fann jag följande kopia av en räkning från Klemmings Antiquariat till *Friherre N. Silfverschiölds Sterbhus*. Den visar att den 29 februari 1892 inropades på bokauktion genom antikvariats försorg någon eller några böcker för 1,30. Den 26 februari inköptes 12 stycken visor för 1,44.

Under 1892 köpte Silfverschiöld från Klemmings antikariat en mängd böcker. Dyraste inköpet var de Hammerska bokkatalogerna som kostade 75 kronor, en ganska hög summa vid denna tid. 10 februari inköptes *Enchiridion eller then svenska psalm-boken samt andra wanligha handböcker... förbättrad och förmerat aff Petro Joh. Rudbeckio*. Västerås 1627. Denna bok har i biblioteket katalognummer 231. Pehr Thams *Anteckningar under en resa* inköptes den 15 februari och *Whitelocke Journal* i 2 delar vid samma tillfälle. Dessa smakprov samt ett flertal andra böcker lämnade Stockholm på sin färd ner till Koberg. Antikvariatsräkningen är granskad av Alfred Victorin och godkänd. Om det nu är några av de böcker som återfinns i denna lista från Klemmings Antiquariat som åsyftas i Victorins ovan citerade uttalande vet vi inte. Men ett vet vi och det är att Nils Silfverschiöld var en samlare in i det sista.

Kobergs slott byggs för samlingarna

Silfverschiöld levde verkligen för sina samlingar och det var också för deras vård han lät påbörja ombyggnaden av slottet, ett arbete han inte fick se färdigt. Under sin korta levnad lyckades han med hjälp av sakkunniga rådgivare, främst dåvarande riksbibliotekarien Klemming, att åstadkomma en åtminstone vad den äldre litteraturen beträffar så gott som fullständig samling. Avdelningarna teologi, svensk historia och vitterhet är mycket väl företrädda. Alla officiella svenska bibelupplagor, de flesta psalmböckerna och de äldre vittra författarna finns i utmärkta exemplar. Dock saknas märkligt nog Jesper Swedbergs Skarabibel från 1727-1728. Bland de 20 000 banden och 30 000 småskrifterna ryms också en stor samling svensk dramatik, äldre svensk topografi, reseskildringar och arkeologi. På bokauktioner i Stockholm 1886 och 1895 såldes dupletter ur Kobergs bibliotek, nära 4000 nummer.

Johnny Hagberg

Festskrift till Mats Rehnström

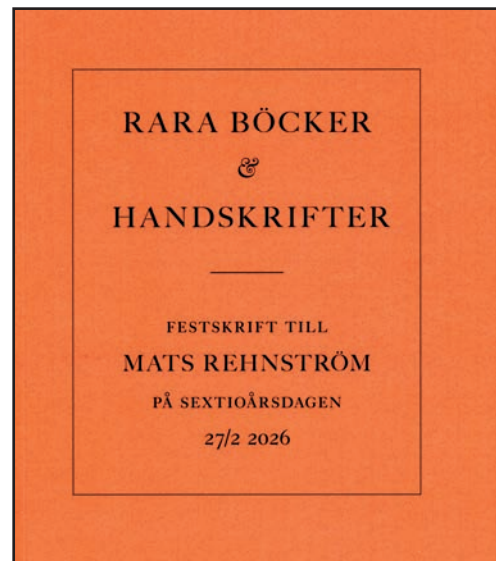
Antikvariatsbokhandlare Mats Rehnström fyllde den 27 februari 60 år. Från sin ungdom har han varit engagerad i antikvariatsbranschen både som medhjälpare åt Åke Andersson på *Libris* och vid Craafords antikariat. Sedan 30 år tillbaka driver han eget antikariat.

Antikariatet är specialiserat på äldre svenska böcker och småskrifter från boktryckarkonstens barndom till 1860, referenslitteratur, bibliografi & bokväsen samt litteratur- & lärdomshistoria och äldre handskrifter.

Mats Rehnström har vid sidan av den ordinarie verksamheten även genomfört en rad uppdrag, bl.a. i form av rådgivning, värdering och större katalogiseringsprojekt.

Redaktionsgruppen skriver i sitt förord:

Han är ju inte bara den kanske kunnigaste av de svenska antikvariatsbokhandlarna utan även en av de mest generösa vad gäller att lägga tid på att hjälpa andra i branschen med sina stora kunskaper. Detta gäller inte bara för den närliggande antikvariatsbranschen utan omfattar alla som på något sätt är engagerade i äldre böcker och handskrifter. Gentemot biblioteken hjälper han inte bara till med att komplettera samlingarna utan han bidrar även till att skapa ny kunskap med sina förnämliga katalogiseringar.

Inför högtidsdagen har en redaktionsgrupp bestående av Johnny Hagberg, Mats Petersson och Ingrid Svensson arbetat med en festskrift som överlämnades vid en samling på födelsedagen. Tabulan består av 281 gratulanter. 20 författare medverkar i boken som omfattar 283 s. och är tryckt i 300 ex.

Föreningen för Västgötalitteratur är utgivare och Lars Paulsrud grafisk formgivare.

Johan Henrik Schröder

Arkeolog, numismatiker, universitetsbibliotekarie

Johan Henrik Schröder var född den 18 april 1791 i Västerås och avled den 8 september 1857 i Uppsala. Han var ogift och ligger begravd på gamla kyrkogården i Uppsala. Han var arkeolog, biblioteksman, bibliograf och minnestecknare.

Han var son till konsistorienotarien Johan Schröder och Henrietta Ugglå. Då han var fyra år dog hans far och modern gifte strax om sig med skolrektorn Anders Milenius, som blev hans förste lärare.

Sitt första biblioteksuppdrag

Under studieåren fick han sitt första biblioteksuppdrag, när han 1813 biträdde historikern och professorn Eric Michael Fant vid ordnandet och förtecknandet av den stora handskriftssamlingen efter biskop C. G. Nordin, inköpt och skänkt till Uppsala universitets bibliotek året därpå av kronprins Karl Johan.

Schröder blev 1815 filosofie magister i Uppsala och docent i litteraturhistoria. Han tjänst-gjorde som Extra ordinarie amanuens vid Uppsala universitetsbibliotek och 1816 befordrades han till ordinarie amanuens och prefekt för mynt- och medaljsamlingen.

Professor i arkeologi

1830 blev han universitetsbibliotekarie och professor i arkeologi och litteraturhistoria. 1834 utsågs han till historiograf vid kungliga Maj:ts orden. Schröder engagerades även i arbetet med utgåvorna av äldre svenska urkunder *Scriptores rerum Suecicarum medii aevi* (tre delar, 1818, 1828, 1871-1876).

På fritiden ordnade och katalogiserade han offentliga och enskilda boksamlingar, såsom Rosenhaneska biblioteket på Torp, bok- och manuskriptsamlingen på Skoklosters slott, prinsessan Sofia Albertinas efterlämnade boksamling, det stora Flemingska biblioteket m.fl.

Var med vid flytten till Carolina Rediviva

Det var under hans ledning och på ovanligt kort tid (två veckor) som universitetsbiblioteket 1841 flyttades från sin gamla lokal på *Gustavianum* till det nyuppförda *Carolina Rediviva*. Bibliotekets personal, universitets- och studentnationsvaktmästare, lärare och studenter deltog i kärtransporterna uppför Odinslund. En

av hans förtjänster är att han vid flytten av biblioteket började uppställa böckerna "på vetenskapligt vis" i stället för som förr kronologiskt. Med hjälp av donationer och statliga anslag kunde Schröder öka universitetsbibliotekets bestånd avsevärt.

Under sina in- och utländska resor gjorde han omfattande arkivforskningar samt ordnade offentliga och enskilda svenska boksamlingar. Resultatet av sitt arbete framlade han i ett stort antal skrifter i historia, fornkunskap, numismatik och bibliografi.

En betydelsefull utgivning är hans 1826 tryckta beskrivning av Uppsala domkyrka, detaljerat illustrerad av F E Werner och utgiven i flera upplagor.*

Ledamot av akademier och nationsinspektör

Schröder var ledamot av Vitterhetsakademien (1827) och för övrigt medlem av flera svenska och mer än 20 utländska lärda samfund samt kreerades 1843 till teologie doktor i Erlangen.

I studentlivet tog han aktiv del genom att vara inspektör från 1830-talet och livet ut för de mindre nationerna Gotlands och Kalmar och från 1850 också för sin egen stora Västmanlands-Dala nation, där han flera gånger varit kurator och lång tid bibliotekarie. Som proinspektör för Stockholms nation 1848 deltog han i invigningen av dess pampiga nationshus, uppfört efter J F Åboms ritningar på den tomt som vid sekelskiftet 1800 var tänkt som platsen för universitetets nya bibliotek.

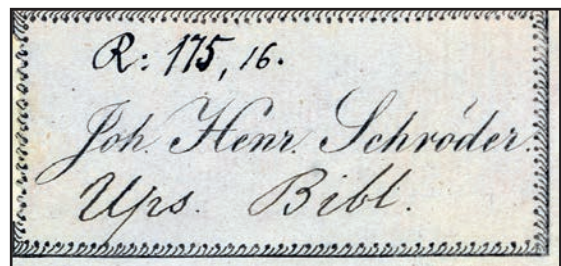
Omdömena om Schröder som ämbetsman och person var redan under hans livstid mycket skiftande. Till de negativa sidorna räknades hans fäfånga och överdrivna intresse för ceremonier, ordnar, ledamotskap i akademier, rang- och bördsföreträden men även för kryperi inför överheten. Kortväxt fick Schröder i Uppsala beteckningen «lille Schröder» för att skiljas från den mera grovskurne professorskollegan i filosofi E A Schröder.

För Uppsalabibliotekets utveckling var Schröder "långt mera den skicklige samlaren än den effektive ordnaren". Genom köp, byten och framför allt gåvor skedde ett aldrig tidigare skådat volymtillskott.

Snöstorm när boksamlingen säljs

Hans egen stora samling böcker var ofta försedda med ett litografiskt exlibris. Samlingen försålles på Kungl. Akademiens i Uppsala Auktionskammare den 14 februari och följande auktionsdagar 1866. Enligt tryckt katalog innehöll samlingen 8,300 n:r. Auktionens första utrop var *Thet Nyia Testamentet på Swensko* 1526.

Enligt en uppgift skulle det varit snöyra i Uppsala denna dag och spekulanter hade svårt att ta sig fram. Tyvärr slog mycket av samlingen ihop och såldes i stora partier till låga priser. Kanske är det en av anledningarna till att man ganska ofta ser hans böcker på antikvariatmarknaden.

*Uppsala domkyrka med dess märkvärdigheter. Tecknade och beskrifne af Fredr. Werner och Joh. Henr. Schröder. Stockholm, stentryck af C. Müller, 1826. Folio. 337 x 265 mm. (2), 34 litograferade s. Med litograferat titelblad och 29 litograferade planscher.

Johnny Hagberg

Överstebostaden på Kristiansfält i Borås

Den 11 juni 2020 rapporterade Borås Tidning att den gamla överstebostaden på Kristiansfält var såld för 12,5 miljoner till AB Bostäder som där skulle bygga bostäder. Längre var den tjänstebostad för översten på I 15. Den siste översten som bodde där var Sven Werngård. Om husets historia berättade Ada Damm i Borås Tidning lördagen den 9 mars 1929.

BORÅSBILDER

För Borås Tidning av ADA DAMM

Claes Johan Ljungström skriver 1865 i sin bok om Ås och Vedens härad på tal om Borås:

”Stadens jordområde utgör omkring 1,000 tunnland utom skogarne Roddehult och Kulsjöbråte, vilka ägor fordom utgjorde särskilda hemman. Intill år 1882 voro dessa ägor brukade av endast inom staden boende personer, men efter detta årets brand anlades efterhand utanför staden det ena så kallade länderiet efter det andra. Dessa giva staden en vacker infattning och åskådaren en behaglig anblick, när det hela betraktas från någon av de omgivande bergshöjderna.”

Därpå följer uppräknandet av en del av ”länderierna”, till vilka även hörde Kristiansfält, numera bostad för chefen vid Älvsborgs regemente.

Kristiansfältets ursprunglige byggherre var apotekaren Christian Fredrik von Sydow, efter vilken stället fick sitt namn. Han innehade stadens apotek från 1816 till 1836 och fick tvenne gånger uppleva att hans apotek ödelades av elden. Fett var apotekaryrket inte den tiden, vare sig människorna voro friskare än längre fram i tiden eller under dåvarande tryckta förhållanden rent av ”inte hade råd att vara sjuka”. Det låter helt anspråklöst att höra, hurusom apotekaren v. S. en dag på 30-talet kom hem med en gås, vilket han utan att extravagera kunde kosta på sig, eftersom den inte kostade mer än 80 öre, samt tillsade apotekslärlingen: ”Titta efter, om det finns 3 riksdaler i kassan och gå då och köp en butelj portvin, så ska vi laga ”prickad gås” (en delikatess, åstadkommen genom gåsens genomstickande kors och tvärs och övergjutande med vin. Receptet användes sedermera flitigt i apotekaren Österbergs hus.)

Apotekaren och hela hans familj var allmänt aktad och avhållen. Bekymren följde dem dock troget, och man läser på Sydows grav-

vård, att han äntligen i sin grav blivit ”från mödan och sorgerna fri”. Han avled 1836 på Kristiansfält. Hans ena dotter, Emelie, om vilken ”Kalle Ekedahl” älskvärt skaldar: ”Emelie, du vänlig är och mild, glättig, men ej yr och vild”, bodde som gift i huset bredvid apoteksgården vid Stora Brogatan. Hon gifte sig med handlanden ”lille Hagman”, som av ”store Hagman” skickats att som böneman framställa ett frieri, men blev så betagen i den unga damen, att han svek uppdragsgivaren och i stället friade för egen räkning. Gamla apoteksgården är numera helt upptagen av affärslokaler, ehuru ännu ej ombyggd.

★

Stadens t.f. borgmästare, häradshövding N.G. Sommelius, inköpte av v. Sydowska sterbhuset Kristiansfält, som då såg ut på helt olika sätt mot nu, en fyrkantig låda, f. ö. av ungefär samma typ som en del nu moderna boningshus för en eller två familjer. Sommelius var en mycket inflytelserik man i samhället. En motsatsernas man var han onekligen i mångt och mycket. Brutal och hänsynslös, men även vänfast, alltid tacksam för vänskapsbevis, storslaget frikostig – med ett ord stor i både gott och ont. Gentemot sina närmaste var han mäktig ge de varmaste och djupaste känslorna. Rädd var han aldrig. Det har omtalats hur han, då en ung flicka, vid vilken han var varmt fästad, avled under 1834 års koleraepidemi, trotsade den allmänna skräcken för smittfara. Ingen annan vågade visa den döda de sista omsorgerna, men Sommelius lade henne med egna händer i kistan, satte själv denna på vagnen – han ägde herkuliska krafter – körde själv liket den långa omvägen över det obebyggda Norrbygårde till kyrkogården och sänkte själv kistan i graven. Många var det ej, som torts utföra den gärningen. I sin ämbetsutövning kunde han vara hård, tidsandan var sådan. Han dog som en rik man, tack vare en del, ej alldeles klarlagda affärstransaktioner, och hans förmögenhet kom såväl samhället som enskilda till godo. Han dog den 6 november 1854, Gustaf Adolfsdagen och dagen efter Allhelgonadagen. Hans grav ligger nära den Sydowska. Hans hus i staden var elegant och prydligt inrett, övervakat av hans fostermor, doktorinnan Sophie Eklundh, en härsklysten dam, som ej alltid övade ett lyckligt inflytande över honom. Mot sin lilla fosterdotter och hennes jämnåriga var Sommelius vänligheten själv och kunde hitta på att själv kussa dem i höskrinna till sina ägor på Norrbygårde – och väl också till sommarnöjet Kristiansfält. I hemmet förekom ej sällan en

ung släkting, löjtnanten Gustaf Lorenz Sommelius, känd under pseudonymen ”Beppo”, som just inte sparade sin äldre anförvant häradshövdingen i sina elaka boråsverser:

” — överst’präst i Venus tempel, kryssar lagen rätt och vint.”
Släkten är värst!

★

Näste ägare till Kristiansfält blev grosshandlaren Claes Bergendahl, som till patron Lars Gabriel Bergendahl på Osdal och bror till fru Bernhardina Carling, gift med godsägaren Hans Carling, som efter sin svärfar blev ägare till den stora egendomen, vilkens corps de logi dess värre och efter vad som från auktoritativt håll uppgivits, onödigtvis raserades då regementet inköpte de tre minnesrika godsens Osdal, Katrineberg och Kristiansfält. Fru Bergendahl, född Kindlund, beskrives som sin tids mest förtjusande Boråsdam och var föremål för den ovan omnämnde löjtnant Sommelius’ ömma låga, vilken byttes i bitter grämlöse, då hon ingick gifte med grosshandlare I. Bergendahl. Beppo skrev då sarkastiska strofer om ”en krämares flitiga maka” och gjorde sitt allra bästa att på köpet avhåna köpmansvärlden i Borås. Fru Bergendahl var född i ett vitt tvåvåningshus, det ”Pompska”, som på sin tid jämte andra byggnader fyllde nuvarande Södra torget. ”Riddartorget” kallades den trekantiga öppna platsen mellan Pompska och Bergendahlska husen, det senare numera Södra torget 4. Fru Maria Kindlund, omgift Pomp, mor till fru Bergendahl, skildras av sina samtida som välviljan själv. Då hon haft en av sina stora bjudningar, därvid präktiga kristallkronor upplyste våningen, och någon av inbjudna gäster måste utebliva, skickades givet dagen därpå en stor sändning goda saker från kalaset till hemmasittaren, sådant var kutym i gamla Borås. Fru Bergendahl var ordförande i den då nybildade Mariastiftelsen, som tillkommit på initiativ av major Claes Stjernefelt, en tragisk Boråsgestalt med sina många strävanden i ideell riktning. Namnet på Mariastiftelsen tolkades först som en artighet åt majorens maka, som hette Maria, men därtill svarade majoren-kammarjunkaren med gravallvar, att ”Vår Frälsares mor ju hette Maria” och därför skulle stiftelsen bära detta namn. I allmänhet föreställer man sig dock namnet knutet till fru Marie Bergendahls.

Kristiansfält var till en början endast sommarställe för familjen Bergendahl, som ensam bebodde den stora våningen i huset vid ”Riddartorget”. I slutet av 60-talet förhyrdes emellertid våningen av överste Paul Melin, då familjen Bergendahl på allvar utflyttade till Kristiansfält, som nu fick utmärkt vackra trädgårdsanläggningar, vilka ägnades särskilda omsorger av fröken Emelie Kindlund, fru Bergendahls syster. En vacker sommar dag gävo herr och fru Bergendahl en stor bjudning för överstens, därvid man för vinnande av ökat utrymme uppfört en paviljong i trädgården, klädd med granris som varande ett lämpligt material. Gästerna funno den emellertid ge ett något dystert intryck, vilket förstärktes, då överstinnan anlände, medförande en bukett vita liljor, som placerades på det dukade bordet i paviljongen. Doften av granris och liljor blev en smula överväldigande och lite var tänkte samma tankar. I övrigt var trädgården briljant eklärerad med kulörta lyktor och stämningen den angenämaste. Nästpåföljande Carlsdag – det var 1872 – gav översten en stor bal för 150 gäster. Grosshandlaren Bergendahl insjuknade denna afton häftigt och avled ej långt senare. Han kom att stå lik i ovannämnda paviljong, och så skedde även med hans maka, som kort därefter följde honom i graven. De dystra förkännningar, som plågat gästerna vid bjudningen sommarens förut, hade alltså varit av en viss innebörd.

Överste Melins hem var på sin tid stadens förnämsta, och där gick efter dåtida Boråsförhållanden storartat till. Man höll sig med sex tjänare, hushållerska, köksa, kammarjungfru, husa, kusk och betjänt. Översten beundrades för sina utomordentliga chefsgenskaper och var alltid en respektsperson. Vid regementet fanns en intendent, som just inte ”räddes varken fan eller trollen”, men i översten hade han fått sin överman. En gång trakterade han i massen som vanligt kamraterna med roliga och mustiga historier till långt fram på natten, då den ung underlöjtnant fick

syn på överstens kvarglömda uniformsmössa. Han makade den oförmärkt i intendentens närhet, och omsider fick denne syn på mössan. Översten favoriserade inga sena timmar, intendenten bröt helt plötsligt upp och lämnade kamraterna att skratta åt det lilla skämtet, därvid mössan fått representera den fruktade chefen själv.

★

Fru Bergendahls barndomshem hade den egenheten, att dess manliga ägare där ej blevo synnerligen ”långlivade”. Efter varandra avledo där färgerifabrikören Kindlund, Pomp och Lidberg. Den senares färgmästare Odenius övertog 1867 färgeriet, som av Lidberg nyuppförts på andra sidan ån, men avled endast ett halvår senare och lämnade fabriken i arv åt sin syster, fru Wilhelmina Sundbeck, som med sin man godsägaren C.A. Sundbeck då flyttade från Göteborg till Borås, där Sundbeck redan två år senare avled. Fru Sundbeck byggde Viskabergs boningshus, där hon var bosatt ända till 1896, då hon köpte Kristiansfält.

★

Kristiansfält inköptes 1873 av grosshandlaren Axel Wendt från Lidköping, gift med Mathilda Landgren, dotter till en av Göteborgs patricier, skeppsredaren och varvsägaren Ambrosius Landgren, skapare av Gamla Varvet. Makarna inflyttade omedelbart i Kristiansfälts corps de logis, som emellertid småningom befanns alltför trångbott och ombyggdes mellan åren 1876 och 1879 i ståtlig herrgårdsstil. En del av en äldre, fristående flygel finnes ännu kvar, sammanbyggd med huvudbyggnaden. I övrigt ändrades gårdsplanen och trädgården m. m. Ett gästfritt hem var Kristiansfält alltjämt, elegant och gediget inrett och med ett älskvärt värdepar. Grannskapet till staden erbjöd gott tillfälle till umgänge, och dessutom var platsen omgiven av ”länderier”, där det fanns gott om ungdom, både hos Stridbecks på Katrineberg, Carlings på Osdal, Neiglicks på Petersberg och Bökmans på Lorensberg. Småningom skingrades emellertid vännerna på egendomarna väster om staden, och familjen Wendt själv bröt upp från det vackra Kristiansfält 1888, varefter familjen Tor Odencrants dityttade som hyresgäster för att efter några år, då häradshövding Odencrants inköpt Annelund, lämna plats för översten, friherre Ludvig Liljencrantz. Fru Sundbeck lämnade emellertid Viskaberg 1896 och inköpte då Kristiansfält, där hon kvarbodde, tills regementet gjorde sig till ägare av Osdal, Katrineberg och Kristiansfält.

★

Fru Sundbeck bodde på Kristiansfält tillsammans med sin son, fil. d:r Carl Leopold Sundbeck, på sin tid mycket omtalad som ivrig fosterlandsvän med nästan ouppnåeliga ideal. Han deltog på grekisk sida i turkisk-grekiska kriget i slutet av 1890-talet, han företog en resa till Amerika för att uppsöka svenskar i förskingringen och bringa dem hälsningar och meddelanden från de sina i gamla Sverige, och han reste som tidningskorrespondent i Finland under 1918 års röda uppror. På väggen i Kristiansfälts hall hängde hans officerskappa sedan det grekiska kriget, då han förde sina trupper i elden. Då han med sin mor lämnade Kristiansfält för att bosätta sig på det gudomligt vackra Arnäsholm i Ljushult, fick han tillfälle att ostört ägna sig åt författarskap och utgav några arbeten från trycket. Han var utopist, han hade kommit till världen några århundraden för sent, eftersom rid-dartidens hedersbegrepp voro betydligt bleknade, men han var med sitt, ofta ofruktbara, svärmeri och drömmeri en natur, som mången gång blev orättvist bedömd och förkättrad då han förtjänat en ärlig honnör. Han lät på Arnäsholms ägor uppföra en trogen kopia av Hedareds gamla kapell, och det var hans dröm att en gång bli jordad där. Tills vidare vilar han dock på gamla kyrkogården i Borås, där hans föräldrar och älskliga syster, Hedvig, förut gravsatts. Ovanligt vacker, verkade C. L. Sundbeck nästan romanfigur, och han har också stått modell till en av Birgit Th. Sparres gamla herrar i ”Gårdarna runt sjön”, omgiven av all den charme, som kan vila över en döende, förfallen, men gudomligt vacker, ålderdomlig och minnesrik gård i en av vårt landskaps minnesrikaste nejder.

Som bekant och som nämnts, är numera kronan och regementet herre till Kristiansfält, vilket därmed ingått i ett helt nytt skede.

Österbodarne – en dold pärla av Håkan Kumler

Den 22 november var det ”boksläpp” på Österbodarne gård strax utanför Alingsås. En trevlig tillställning där ett hundratal personer fick ta del av Håkan Kumlers presentation av sin nya bok: Österbodarne – en dold pärla. Författaren illustrerade sitt anförande med bilder och ljudet från en fallande bok. Ingick gjorde också dryck, tilltugg och välkomsttal av gårdens ägare.

Efter att ha läst hans förra, mycket uppskattade, bok om familjen Dickson och deras slott på Vikaryd, var vi många som undrade vad som skulle komma härnäst? En förfrågan kom från ägarna till Österbodarne, Sverre och Margarita Tidemand, om han i text skulle kunna beskriva deras gård. Det blev en ”Café Table Book” med vackra bilder av fotografierna Sigrid Hohle Bjønness och Espen Grønli där Kumler med kortare texter tecknade godsets historia. Boken gavs ut i en mycket begränsad upplaga inom familjen.

När ägarparet såg resultatet, växte det fram en önskan hos dem om en mer traditionell bok. Kumler har nu skrivit ytterligare en bok om en av de ”falsa” herrgårdarna vid Mjörn. Begreppet lanserades av Hallberg i den bok om Alingsås, som gavs ut till stadens 400-årsminne. Dessa gårdar, som uppstod som gods under 1800-talet, var inte traditionella adliga säterier utan ägdes ofta av förmögna borgare, som ville skapa en herrgårdsmiljö. Detta skedde genom inköp av jord och uppförande av en ståndsmässig bostad.

Även om fokus ligger på det skrivna ordet så är även denna bok vackert illustrerad. Många av bilderna har författaren själv tagit och är av hög kvalitet. Liksom tidigare var Gösta Sandberg engagerad och han arbetade framför allt med det äldre fotomaterialet från Alingsås Museum.

I jämförelse med boken om Vikaryd har Kumler här ställt inför ett annat problem. Österbodarne har inte varit en släktgård

i generationer och källmaterialet ser helt annorlunda ut. För vissa perioder har det varit tunt men när det gällt andra ägare har det funnits i stora mängder, vilket säkert gjort det svårt att sovra. En annan skillnad är att författaren har försökt spåra Österbodarnes historia så långt tillbaka som möjligt, men när det gällde Vikaryds tillåt han sig börja med familjen Dickson och 1800-talet.

Författaren är driven historiker noga med att belägga sina påståenden. En mycket noggrant utförd notapparat finns till texten och redovisas efter varje del. I slutet av boken finns en sammanställning av källor såväl muntliga som tryckta och otryckta. Den upptar även den använda litteraturen. Språket är liksom i boken om Vikaryd mycket välavvägt och njutbart och gör boken mycket lättläst.

Skriftens upplägg är en blandning av både tematiska och kronologiska framställningar. Efter vissa inledande texter presenteras gården och dess byggnader. Sedan följer beskrivningar av familjerna och de anställda på gården med mera.

Kunskaperna om Österbodarnes utseende före mitten av 1870-talet är begränsade till kartmaterial. Gården såg ut som många andra något större bondgårdar med en huvudbyggnad och två flyglar. I och med att Delbanco köpte gården 1877 och lät uppföra nya byggnader får den ett mer herrgårdsliknande utseende. Det finns likhet mellan Vikaryd och Österbodarne. Båda mangårdsbyggnader uppfördes efter ritningar av göteborgsarkitekten Adrian Crispin Peterson. Skillnaderna är att Österbodarne såg ut som en mindre herrgård och Vikaryd var ett slott. Men båda har skattat åt förgängelsen och kan inte ses idag. Det förstnämnda är rivet och det senare helt ombyggt. Att man i båda fallen valde Peterson berodde på att han var en av de arkitekter som var på modet i Västsverige under slutet av 1800-talet. Han har för övrigt också ritat ett flertal kyrkor och bostadshus i Göteborg samt Nohaga slott i Alingsås.

Vid Dan och Ann-Ida Broströms köp av gården i slutet av 1910-talet byggdes den om. Petersons huvudbyggnad ansågs ålderdomlig och en annan göteborgsarkitekt, Ernst Torulf, fick uppdraget att modernisera. Det blev en genomgripande ombyggnad som i stort sett har bevarats till idag. Boken innehåller en rad bilder och ritningar av huvudbyggnaden som ger en god uppfattning av så väl interiören som exteriören. De övriga byggnaderna och parken är också väldokumenterade.

Österbodarne dök först upp i källorna under Gustav Vasas tid och då som ett kronohemman med namnet Skarpebo. En del av gården, det som senare blir Österbodarne, var förlänad till borgmästaren i Nya Lödöse. Han kom dock inte att bo där utan den brukades av landbor. Gården omnämns vid betalningen av såväl Älvsborgs första lösen som andra lösen. Cirka hundra år senare fick den ett namn som vi känner igen, Östra Bodarne, och återfinns i Gabriel Bengtsson Oxenstiernas jordebok från 1650-talet. Fram till 1815 fortsatte gården att ägas av kronan och brukas av åbor eller kronobönder.

År 1815 köptes gården på auktion från staten av Hans Wilhelm Hummel, en vid tiden framgångsrik industrialist som drev Kullens spinneri i Gamlebo vid Såveån uppströms Lerum. Inget är bestående. Hummel gör konkurs efter några år och gården går till några borgare i Alingsås som sannolikt var fordringsägare. Först i slutet av 1820-talet hamnade gården hos en självägande bonde. Det är troligen den förste kände ägaren som bebor gården. Den bondeägda perioden blev inte så lång. Redan 1877 köptes Österbodarne av Eduard Delbanco, en förmögen fabrikör och grosshandlare från Göteborg. Efter Delbancos död i slutet av 1800-talet gick gården genom arv till svärsonen och grosshandlaren Hugo Davidson. Båda familjerna tillhörde den judiska församlingen i Göteborg. De skrev sig aldrig på Österbodarne utan stod kvar på sina fashionabla adresser i staden. Runt 1860 ändrades lagstiftningen och det blev tillåtet för judar att äga gods på landet. Kumler visar att familjerna Delbanco och Davidson följde i spåren efter andra

som Heyman i Vårgårda och Abrahamsson på Nääs med flera. De mer eller mindre sekulariserade judiska familjerna köpte sig, när det blev tillåtet, landerier nära staden eller herrgårdar längre ut på landet. I dessa fall i Sävveåns dalgång.

År 1918 inleddes redarepoken då Dan och Ann-Ida Broström förvärvade Österbodarne. Till skillnad från tidigare ägare var Dan Broström en dåtida kändis av stort format. Österbodarne skulle vara platsen där man kunde vila ut till skillnad från bostaden i Göteborg och huset på Särö där ett socialt liv levdes. Kumler påpekar att det finns en uppsjö av källor och litteratur om familjen Broström och deras liv. Däremot finns det förhållandevis lite om de femtio åren som familjen ägde Österbodarne. Dan Broström fick inte njuta av sitt gods så länge. Han avled redan 1925 i en trafikolycka. I fyrtio år kom Göteborgs ”Grand Lady” Ann-Ida Broström att kunna dra sig tillbaka till Österbodarne både i goda tider och när det stormade inom familjen. Författaren har valt att inte mer än i förbifarten nämna förhållandena utanför Österbodarne.

Britta och Olof Ericson ägare av granngården Bryngenäs, ytterligare en av de falska herrgårdarna, ägde Österbodarne under en period fram till 1980-talet innan nästa redarfamilj tog över. Miriam och Christer Ericsson kom att bo på gården fram till 2010-talet då man sålde vidare. Christer Ericsson blev känd för att han utmanade Stena-Olssons färjetrafik och hade uthyrning av oljeplattformar och andra spektakulära internationella affärer.

Familjen kom att restaurera gården, framför allt ekonomibyggnaderna med koppling till hästhållning. Avsnittet om Ericssons bygger bland annat på en intervju med Miriam Ericsson och på boken ”Den inre kompassen, JCE i medvind och motvind” från 2022, författad av journalisten Kristian Wedel. Den, liksom den första boken om Österbodarne, har inte funnits i bokhandeln och har inte ett ISBN-nummer och finns troligen inte på KB. Är detta något som blir vanligare? Ericssons ägande avslutades med en hejdundrande auktion på lösöret och de bådas samlingar med Knut Knutsson vid klubban.

Den nuvarande ägarfamiljen, Margarita och Sverre Tidemand, har även de kopplingarna till redarverksamhet men i Norge. De köpte gården 2012. Renoveringen har fortsatt och de har gjort Österbodarne till sin tillflyktsort när man behövt komma bort från stressen i Oslo. Utöver egen rekreation har gården utvecklats till en plats för jakt. Det är en organiserad verksamhet med kost och logi och där man tar emot betalande jägare som får jaga på Österbodarnes marker. En annan inkomstkälla är snickeriet och dess tillverkning.

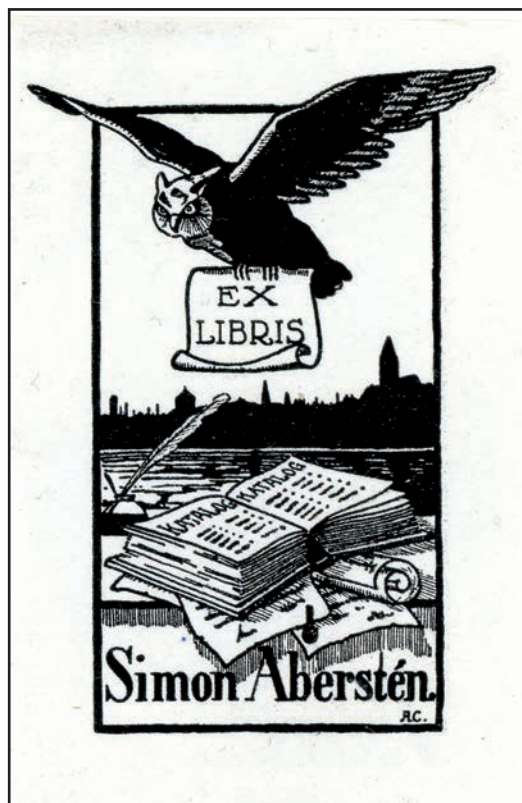
Ett av slutkapitlen handlar om kommunikationer via såväl vägar som järnväg. Den sista delen behandlar de anställda på gården. På ett 30-tal sidor lyfts fotografier av de anställda på gården fram. Bilderna, som kommer från Alingsås Museum, speglar hierarkin på ett gods bland de anställda allt från inspektorn till statarna. Fotografierna representerar ett urval från några av museets samlingar. Vissa härrör från inspektör Henning Kjellén (1865–1946) och hans album medan andra är tagna av stararsonen Fritz Åsén (1896–1984) från 1910-tal och fram till 1930-tal.

De svartvita foton i bokens slut knyter ihop historien om ett gods och dess drift. Det är lätt att det i en skrift av detta slag bara blir godsägaren och hans familj som lyfts fram, men här får vi ta del av de anställda, som såg till att Österbodarne fungerade i vardagen. Vi möter dem i arbete såväl som uppklädda på väg till nöjen eller vid kaffebordet. Här har Håkan Kumler och Gösta Sandberg gjort ett bra val. Men det är trots de fina bilderna svårt att leva sig in i statsystemets förtryckande värld som inte försvann förrän 1945.

Ytterligare en del av Alingsås historia har berättats. Håkan Kumler har med sin bok om Österbodarne, lyft fram en pärla ur glömskan, och han har gjort det väl. Det är en bok som på det varmaste kan rekommenderas.

Ulf Lycke

Exlibris för Göteborgsbibliografen Simon Aberstén

År 1922 utkom det värdefulla verket *Bibliographia Gothenburgensis* som är en systematisk förteckning över skrifter rörande Göteborg utkomna t.o.m. 1920. Författaren var förste bibliotekarien vid Göteborgs stadsbibliotek Simon Aberstén.

Aberstén var född i Raczki, Polen 1865 men lämnade landet tidigt. Hans föräldrar var handlanden Chaim Ers Oberstein och Lea Bergmann. Aberstén blev elev vid Göteborgs högre latinläroverk 1879 och tog studentexamen 1884. Hans studier kröntes med filosofie doktorexamen i Uppsala 1896 varefter han tjänstgjorde vid Uppsala universitetsbibliotek 1887–1888 och 1891–1892. Därefter fick han tjänst vid Göteborgs stadsbibliotek från 1893 och förstebibliotekarie från 1915. Han avled i Stockholm 1937.

Han medverkade vid *Göteborgs-Posten*, *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning*, *Judisk tidskrift* och förtecknade Länsstyrelsens arkiv. Utöver detta gav han ut flera bibliografiskt värdefulla arbeten. Bland dessa kan nämnas; *Göteborg i utlandets litteratur 1911, Litteratur om Bohuslän*. Stockholm. 1917 och *Göteborgs och Bohus län i litteratur, karta och bild intill utgången av år 1923: bibliografisk översikt, 1924–1934*.

Hans exlibris har motiv från hans yrkesliv med skriftställarskap och katalogisering. I bakgrunden syns en siluettbild av Göteborg. Konstnären AC är okänd.

Johnny Hagberg

Västgötalitteratur på Facebook

Många har anslutit sig som ”vän” till Västgötalitteraturs Facebooksida. Just nu har vi 1002 följare.

Du som är med i Facebook – skriv Västgötalitteratur i rutan, så kommer vår facebook sida fram.

Där kan Du följa aktuella händelser i föreningen och även göra egna inlägg om västgötalitteratur. Du kanske vill lyfta fram en ny bok, eller eftersöka en gammal dito.

Linnés herbarium – Växtarkens dolda historia

av Lena Granefelt och Sverker Sörlin

I slutet av förra året utkom boken "Linnés herbarium – Växtarkens dolda historia" i en svensk- och en engelskspråkig utgåva. Skriften är ett samarbete mellan fotografen och konstnären Lena Granefelt och Sverker Sörlin, professor i idéhistoria med inriktning på miljöhistoria. De har gemensamt skapat en vacker bok med ett samspel mellan bild och text. Granefelts fantastiska bilder av sköra pressade 1700-talsväxter, bilder i stort format och ett påkostat tryck från förlaget Arena ger ett vackert intryck. Nina Ulmaja har stått för formgivningen. Hon har med sitt urval av bild och text bidragit till att boken blivit lyckad. Att boken delvis är utformad som ett herbarium är mycket fyndigt men inte helt ändamålsenligt.

Sverker Sörlins texter är här som alltid mycket väl skrivna. Han behandlar framväxten av användning av herbarier och tekniken bakom dessa. Linné kom att bli ledande och stilbildande med att bara montera en växt på varje ark och att förordade ett system med lösa ark i mappar så att man hade möjlighet att åter sortera växterna om nya tillkom. Detta blev ett arbetsbesparande verktyg för dåtidens botaniker. Det syntes tydligt i de ständigt nya utgåvorna av Linnés skrifter att hans system fungerade. Nya fynd kunde inordnas som apostlarna bidrog med från Sverige och främmande länder. Sättet att bygga upp herbarierna gick hand i hand med Linnés sexualsystem. Sörlin framhåller att Linné inte var intresserad av andra biologers avvikande uppfattningar om klassificering av växter. Samtidigt var han också återhållsam med att sprida nya fynd innan kunskapen om dessa kom i tryck. De kritiker han tyckte sämst om fick ge namn åt nyupptäckta växter som antingen var fula, taggiga eller illaluktande.

Bakom tillkomsten av herbarierna stod inte bara Carl von Linnés samlande på sina resor i Sverige. Här var sonen och alla Linnés lärjungar viktiga länkar. De var flitiga samlare och bedrev också byten av växter med andra. Dessa fynd skickade sedan till Uppsala där Linné utgjorde det vetenskapliga navet och tillägnade sig fynden. Det kom också pressade växter till Linné från internationella storheter som britterna Joseph Banks och James Cook. Om Linnés lärjungar och deras samlande skrev Sörlin tillsammans med Otto Fagerstedt redan 2004 en bok med titeln "Linné och hans apostlar".

Det är lätt att tro att det endast byggdes upp ett herbarium

i Uppsala, det som tillhörde Carl von Linné, men så var det inte. Även sonen, Carl von Linné d.y. hade ett eget herbarium liksom flera av lärjungarna och andra förmögna personer med naturvetenskapliga intressen. Det har lett till en förvirring om vad som var Linnés herbarium. Idag kan man säga att det finns två Linnéherbarier. Ett, det mest kända, i London och ett vid Riksmuseet i Stockholm. Det senare är mindre och bygger mestadels på lärjungarnas och Carl von Linné d.y.s samlingar, men även en del från Linnés egna. Det är från dessa båda samlingar som bilderna i boken härrör.

Sörlin har givit en förhållandevis kortfattad beskrivning av försäljningen till utlandet av Linnés efterlämnade tillhörigheter med herbariet och andra handlingar. Försäljningen har av vissa setts som ett nationellt trauma. Avyttrandet skedde efter att även sonen, Carl von Linné d.y., avlidit bara några år efter fadern. Då sålde änkan Sara Lisa Moraea kvarlåtenskapen till James Edward Smith 1784. Smith var den som kom att grunda Linnean Society of London där samlingarna sedan dess har förvarats. Sörlin har valt att inte beskriva Claes Alströmers roll i försöken att rädda kvarsamlingarna i Sverige. Den som vill fördjupa sig i Alströmers agerande rörande nationell stolthet, pressade växter och trassliga skuldrelationer till familjen Linné bör läsa Gudrun Nyberg. Hon skrev 2011 en mycket läsvärd bok som bygger på samtida källor, "Claes Alströmer – Vetenskapsman, Mecenat, Patient". Nyberg gör här ett försök att reda ut förloppet, övervägandena och turerna vid försäljningen.

Bakom de vackra bilderna såväl från London som Stockholm döljer sig insamlarna och administratörerna. Av dessa är några Linnélärjungar från Västergötland eller med västgötska kontakter. Jag tänkte lyfta fram dessa:

En av dem är redan nämnd, Claes Alströmer (1736-1794) född i Alingsås och son till Jonas Alströmer. Han var en förmögen

Linné inför sin lappländska resa

storsamlare, mecenat och vetenskapligt intresserad. Alströmer ansågs ha det, efter Linné, näst största herbariet i Sverige. Här ingick också Carl von Linné d.y.s herbarium. Hans förmögenhet härstammade från ingiftet i den Sahlgrenska släkten och deras handelshus. På landeriet Christinedal, som han 1776 ärvt efter svärfadern, arbetade två andra Linnélärjungar, Jonas Theodor Fagraeus (1729–1797) och Andreas Dahl (1751–1789) med hans herbarium, naturaliesamling, bibliotek och botaniska trädgård. Alströmer kom senare att bo på Gåsevadsholm i Halland med sina samlingar. Både Alströmer och Dahl, prästson från Varnhem, har bidragit till herbariet i Stockholm. De har båda fått ge namn åt var sitt släkte "Alstroemeria" respektive "Dahlia".

Olof Torén (1718–1753) var född i Sätilla där fadern var kronolänsmän. Efter studier prästvigdes han på 1740-talet. Som skeppspräst företog han två resor till Kina. Såväl i London som Stockholm finns växter från Toréns samlingar. Efter hemkomsten blev Torén präst i Bohuslän. Släktet "Torenia" är uppkallat efter honom. Pehr Osbeck (1723–1805) var född på torpet Oset under Lived. Efter prästvigning reste även han som skeppspräst till Kina. Han hemförde cirka 900 växter som idag finns i Stockholm och London. Osbeck som slutade som prost i södra Halland författade även en flora över landskapets växter. Som de andra fick han ett släkte uppkallat efter sig, "Osbeckia".

Lärjungen Lars Montin (1723–1785) har ägnats ett kapitel av Sörlin. Montin föddes i Göteborg där fadern var präst och lärare. Efter studier i Lund blev han läkare. Montin företog i Linnés anda en resa till Norrland. Samlandet resulterade i ett omfattande herbarium. Han var också intresserad av ornitologi och beskrev de olika riporna i Norrland. Det senare har givit honom auktorsnamnet "Montin" inom zoologin. Montin blev senare provinsialläkare i Halmstad. Närheten till Pehr Osbeck gjorde att de båda kom att samarbeta. Sörlin lyfter fram den annars inte så kände lärjungen Lars Montin, som en av de viktigaste om inte den viktigaste för tillväxten av herbariet som idag finns i Stockholm. Under Linnés senare år då han av sjukdom hade en minskad arbetskapacitet skickades inte växterna till Uppsala i samma omfattning som tidigare. Nu kom Montin i Halmstad i stället att stå som mottagare. Hans herbarium kom att bli ett av de största i Europa, enligt Sörlin. Utöver egna pressade växter fick han bidra från andra Linnélärjungar som Carl Peter Thunberg, Peter Forsskål, Daniel Solander, Pehr Kalm och Pehr Löfling. Även växter från Cook och Banks kom till Halmstad. Herbariet hamnade slutligen efter flera turer på Riksmuseet i Stockholm.

Man kan fråga sig om försäljningen av Linnés kvarlåtenskap till Smith i London var en riksolycka? Även om det för vissa innebar ett nationellt trauma har det säkert betytt mycket för att sprida den biologiska vetenskapen och kunskapen om Linnés insatser och betydelse. England har varit och är ett land med betydligt större resurser än Sverige och har förvaltat arvet väl.

Det är en upplevelse att ha besökt Linnean Society of London och befunnit sig i den bombsäkra bunkern och varit orolig för att bli utkörda när luften slutligen skulle bli för dålig. Efter att tittat på några vackra pressade växter ur Linné herbarium kunde man önska vad man ville se. Jag bad att få läsa det handskrivna originalet till Västgötaresans del om Linnés besök vid Alingsås manufakturverk hos Jonas Alströmer. Det var en fantastisk upplevelse att ha den handskrivna originaltexten framför sig. Sedan blev luftkvaliteten för dålig och vi var tvungna att gå ut.

Ulf Lycke

**Glöm ej att betala din
medlemsavgift för 2026**

Årsavgift 2026: Enskilda medlemmar 175 kr,
Äkta makar/sambor/institutioner 200 kr.

Exlibris för Ragnar Ljunggren

Ragnar Ljunggren var född den 9 december 1889 i Laske-Vedums församling och avled den 13 september 1976 i Uppsala.

Ljunggren avlade studentexamen i Skara 1909 och studerade därefter vid Uppsala universitet där han blev filosofie magister 1915 och filosofie doktor 1926. Han var docent i nordiska språk vid Uppsala universitet 1926–1937 och åter från 1939. Vid Dorpats (Tartu) universitet tjänstgjorde han som lektor i svenska språket 1922–1923 och vid universitetet i Oslo 1935–1937 samt som tillförordnad professor i svenska språket vid Uppsala universitet 1935–1937. År 1937 utnämndes han till lektor i modersmålet och engelska vid Folkskoleseminariet i Karlstad och 1939 blev han rektor vid Folkskoleseminariet i Uppsala. Ljunggren var tillförordnat undervisningsråd tidvis 1942, 1944 och 1945. Från 1940 var han ledamot av Uppsala domkapitel.

Bland hans vetenskapliga arbeten märks *Ålvsborgs läns ortsnamn* (1923) och doktorsavhandlingen 1926 *Om den operonliga konstruktionen* – en banbrytande avhandling som utforskar hur satser och uttryck i svenskan och andra språk byggs upp utan ett personligt subjekt, med fokus på verb som "regnar" (det regnar) eller "händer" (det händer), där "det" är ett formellt, operonligt subjekt – en viktig del av språklig analys som avhandlingen behandlar. Han utgav också 1934 *Supinum och dubbelsupinum*. Supinum är en verbform som slutar på -t (t.ex. "ätit", "gjort") och används med hjälpverben "ha" eller "hade" för att bilda perfekt och pluskvamperfekt, som "jag har ätit" eller "hon hade gjort". Dubbelsupinum är en dialektal och talspråklig konstruktion där man använder två supinum i rad i verbkedjor, som "han hade velat gjort" i stället för skriftspråkets «han hade velat göra».

Han utgav även *Västgöthistorier* (1941) som var resultatet av en pristävling i tidningarna Borås tidning, Westgöten, Skara tidning samt Skaraborgs Läns Tidning. Ljunggren utgav också en samling barnhistorier, *Barnahjärtan* (1945). Han är begravd på Uppsala gamla kyrkogård.

Hans exlibris är tecknat av honom själv 1913 och är en mycket vacker komposition. Den latinska sentensen kan översättas med: *O välsignade ensamhet, O ensamma lycka.*

Johnny Hagberg

59 årsböcker ger unik kunskapsbank om Sjuhärad

Gäsene står i fokus för den 59:e årgången av De sju häradernas kulturhistoriska förenings årsbok.

Med sin 59:e årsbok, denna gång om Gäsene härad, lägger De sju häradernas kulturhistoriska förening till ytterligare 200 sidor kunskap om sitt verksamhetsområde. Med årsböckerna har en mäktig kunskapsbank ackumulerats om vårt landskaps södra del, Sjuhäradsbygden.

Målsättningen har även denna gång varit att lyfta fram sådant som tidigare sällan eller aldrig beskrivits och att sprida nytt ljus och nya tankar kring ämnen som i sig är väl kända. Rader av kvalificerade skribenter har genom åren ägnat sig åt Gäsene. Gustaf Ewald, Linnar Linnarsson. Gunnar Arnborg... Det innebär inte att det varit svårt att finna intressanta uppslag 2025.

– Att begränsa sig och sovra bland uppslagen har gällt också denna gång, säger Iréne Arvidsson, ordförande i De sju häradernas kulturhistoriska förening.

Historien skrivs om

På ett viktigt område skrivs historien om. Det handlar om Svältorna, de stora ljunghedarna. Här har tidigare Gäsenebönderna pekats ut som odugliga och lata. Men professor Christer Ahlberger ger dem upprättelse. Hedbruket var ändamålsenligt och gav rikedom i ull, gångna tiders guld, fram tills dess att billig amerikansk bomull och australiensisk ull slog ut den västgötska textilråvaran.

Även väckelsen, som gick fram med kraft i häradets västra del och i Vårgårdatrakten, sätts in i ett delvis nytt sammanhang av historikern Per von Wachenfeldt. Det handlar bland annat om att herrnhutarna skapade en andlig jordmån för en religiös rörelse som utmanade den traditionella kyrkan.

Gigantiska fester, träskor, musikunder, underjordisk gravkammare, nyfunnet krucifix och unik mejeriöverlevare hör till andra teman i årsboken.

Brett ämnesval

– Bredd i ämnesval kännetecknar boken om Gäsene precis som de övriga häradsbeskrivningar som ingår i serien. Vi är inne på den

tredje genomgången av de sju häraderna som bildar vårt område. Kind, Mark och nu Gäsene har vi gått igenom. Vilket område som kommer näst har vi inte bestämt ännu.

Mellan häradsserierna har tematiska böcker getts ut, som till exempel om den indelte soldaten. En del årsböcker har också uppmärksammat jubileer, nu senast Borås 400 år.

Det dröjde dock 40 år efter starten innan De sju häradernas kulturhistoriska förening började sin årsboksserie 1943. Och den första tycks vid utgivningen ha setts som en engångsföreteelse med anledning av föreningens 40-årsjubileum. Tydligt blev den boken en sådan framgång att den följdes upp av en ytterligare två år senare. Så var serien igång...

Knallens säck gav namn

Under en period kom böckerna varje år. På senare är det dock vartannat år som gällt. En paus i utgivningen gjordes kring 1990. 1993 kom årsboken ut en i ny och lite mer påkostad inbunden form som stött sig i stil fram till idag. Samma år introducerades namnet Fåssingen som komplement till huvudnamnet *Från Borås och de sju häraderna*. En fåssing är den säck som västgötaknallen bar varor i, hängande över axeln med en del av lasten fram till och en del på ryggen.

Men återstarten 1993 innebar också en annan förändring. De tidigare böckerna innehöll kortare rapporter från verksamheten i hembygdsföreningarna runt om i Sjuhärad. Det har inte funnits med under de senaste drygt 30 åren. Däremot är De sju häradernas kulturhistoriska förenings verksamhetsberättelse ett ständigt avslutande moment i böckerna även de senaste årtiondena.

För utgivaren De sju häradernas kulturhistoriska förening är årsboken en viktig del i verksamheten.

– Att dokumentera kulturhistorien är ett viktigt uppdrag för oss. Det syftet fyller årsböckerna. Men dessa skrifter är också viktiga för att göra det lockande att vara medlem i vår förening.

Museum kom först

Föreningens uppdrag från starten 1903 var att etablera ett museum och att samla viktiga ting ur historien, från byggnader till pyttesmå verktyg. Idag äger föreningen huvuddelen av det som finns i Borås museum i Ramnaparken och i Textilmuseet. Själva museiverksamheten har överlåtits till Borås stad.

För samlare av västgötalitteratur bör årsböckerna vara nog så intressanta. De ger en allt mer heltäckande beskrivning av landskapets sydöst. Men för dessa böcker finns inga raketartade värdeökningar att registrera. Det finns nämligen gott om böcker i serien. Äldre årgångar kan fås gratis, mot porto, från föreningen.

Finns på webben

Tillgängliga är samtliga böcker på föreningens webbplats. Den senast boken publiceras på nätet med fördröjning för att prioritera pappersupplagan.

– För föreningen är det viktigt att all den kunskap som vi samlat i skrifterna är tillgänglig. Tidigare fick vi förfrågningar bland annat från forskare om innehåll i böckerna. Nu kan alla leta själva, med hjälp av den innehållsförteckning som finns på nätplatsen. Den senaste boken håller vi på lite innan vi lägger ut den, säger Iréne Arvidsson. Böckerna är också sökbara i Borås stadsbiblioteks databas.

En närmast symbolisk ersättning ges till dem som medverkar i boken, men arbete med publikationen är till stor del ideellt. Ändå krävs det en hel del insatser för att säkra ekonomin för dessa ambitiösa dokumentationsprojekt.

– Vi är tacksamma för det stöd vi får från olika fonder. Från kommunerna som berörs av häradsböckerna brukar vi också få bidrag. Vi ser bidragen också som ett erkännande för det arbete vi gör, säger Iréne Arvidsson.

Ingemar Brink

Gäsene Tingshus

GÄSENE TINGSHUS från 1776, i Ljung

År 1644 fastslogs Ljung som "rättan tingsstad". Trehundra år senare beslutade Sveriges regering att dra in tingsstället i Ljung, och 1947 användes Gäsene tingshus för sista gången för sitt ursprungliga ändamål. Byggnaden som står på platsen i dag uppfördes 1776, och i år firar Gäsene tingshus därmed sitt 250-årsjubileum. Första våningen inrymmer förstuga, tingssal, häradshövdingens rum, arkiv samt arrester. År 1823 påbyggdes en andra våning för att skapa en större sessionssal och ytterligare rum för alla som var involverade vid tingen. Väggarna bär därmed på berättelser om många, både kända och okända, öden genom tiderna. Välkommen!

BOKSLÄPP: Carl von Linnés Om Diæten och manuskripten i Mariestad

Boken bygger på en unik handskrift med föreläsningssanteckningar från 1740-talets Uppsala, där Linné behandlar kost, motion, sjukdom, åldrande, moral och rusdrycker. Handskriften sammanställdes av fältskären Friedrich Weise under en Ostindienresa 1753–1754 och kom senare till Mariestad. I denna utgåva presenteras handskriften i sin helhet, transkriberad av universitetsbibliotekarien och docenten Per Stobæus, kompletterad med uppsatser av Bengt Bentzer, Roland von Bothmer, Lennart Engstrand och Åke Möller, som ger bakgrund och sätter texten i sitt sammanhang. Föreläsningarna som Linné gav för snart 300 år sedan och som då nedtecknades ges nu ut i bokform av Föreningen för Västgöta-litteratur. Det är en levande inblick i Linnés tankar om hälsa och det goda livet – lika aktuellt nu som då.

Gäsene Tingshus

utflyktsdag i vårens härliga tid

Lördag 16 maj

kl. 13.00 till ca.16.30

Utflyktsdag & Årsmötesdag

kl. 13 GÄSENE TINGSHUS

Samling i tingsalen - nybyggd 1776

Berättelse om tingshuset

Litteraturinblickar med anknytning till platsen
Rundvandring

Föreningens bokbord och

Temapresentation kring

Carl von Linnés Västgötaresa 1746

kl. 14 BOKSLÄPP: Carl von Linnés Om Diæten och manuskripten i Mariestad

Föredrag av professor emeritus
Roland von Bothmer

kl. 15 KAFFE och matig smörgås

ÅRETS VÄSTGÖTABOK - Prisutdelning

ÅRSMÖTESFÖRHANDLINGAR

Anmälan

Gratis fika och guidning för medlemmar och till dig som anmäler dig till att bli ny medlem. 120 kr för fika och guidning för icke medlemmar.
Alla välkomna!

Anmälan till Sven-Olof Ask:
soask54@gmail.com
senast: 2 maj

vastgotalitteratur.nu
FB: [vastgotalitteratur](https://www.facebook.com/vastgotalitteratur)

En intressant Vänersborgsproveniens

I samband med städning i en bokhylla hittade jag en liten skrift som jag ägt i över tjugo år men inte fäst något större intresse vid. Bokens yttre är oansenligt; slitna marmorerade pärmar, ryggen saknas, titeln är *Sammandrag af kongl. bref och resolutioner, angående rang.* / (Gottfried Sack) *Efter kongl. maj:ts och riksans cancellie-collegii tilstånd.* Stockholm, tryckt af Pet. Jör. Nyström, 1754, [12], 72 s. (s. 53-72 opag.).

Skriften sammanfattar innehållet i kungliga brev och resolutioner om rangordning (status, protokoll, tjänstegrader) för olika ståndspersoner och ämbetsmän och fungerade som en officiell guide för rangfrågor under 1700-talet. Ämnet är i ock för sig spännande. En blåstämpel anger att den tillhört *Vänersborgs Högre Allmänna läroverks bibliotek*. Under denna står handskrivet *Wänersborgs Lärdoms Scholas Bibliothek*. Båda de inre pärmsidorna är fulltecknade med tillägg rörande prästers och biskopars rangetur. Men det finns också två namn; *Gottf. Sack* och *E. G. Ingman*.

Skolor i Vänersborg

Skolväsendet i Vänersborg kan spåras ned till 1600-talet och staden Brätte. Senare fanns flera privata skolor i staden. 1820 års skolordning införde en delning mellan lärdomsskolor och gymnasier för den lärda bokliga bildningen och mer praktiskt inriktade apologistkolor för den borgliga bildningen. Det betydde att man redan på 1830-talet kunde bli student utan att ha betyg i klassiska språk.

1834 fanns i Vänersborg en treklassisk lägre lärdomsskola med rektor och två kollegor. Från 1840 hade skolan ändrats till en

fullständig apologistkola. 1849 sammanslogs apologist- och lärdomsskolorna och 1858 blev skolan ett högre elementarläroverk - *Vänersborgs högre allmänna läroverk* - vars ära och glans varade till 1968 då läroverket upphörde. Redan 1966 hade man bytt namn till Huvudnässkolan och denna skola revs 2012. Det gamla läroverket var byggt 1867, öppnades 1869 och revs 1963.

Den Gyllenheimska donationen

Den 6 oktober 1824 gjorde häradshövdingen Erik Gustaf Gyllenheim en donation. Det var böcker men även pengar och aktier (!) vars årliga avkastning skulle gå till underhåll av *Wänersborgs Lärdoms Scholas Bibliothek*, stipendium till lärjungar och uppfostran av fattiga barn.

Flera generationer Ingman i Vänersborg

Gyllenheim var född i Vänersborg 1773 och son till rådmannen i Vänersborg Anders Fredrik Ingman (1741-1819) och Anna Margareta Gyllenberg. Farfader var riksdagsmannen och borgmästaren i Vänersborg Anders Ingman (1683-1761). Erik Gustaf blev student i Lund 1791 och 1811 häradshövding i Tösse och Vedbo härad. Han adlades 11 december 1821 med namnet Gyllenheim. Han avled barnlös i Vänersborg och slöt själv sin ätt. Dödsorsaken var enligt anteckning i stadens dödbok lungshot. Han är begravd på Vänersborgs gamla begravningsplats, numera Kapellkyrkogården, där en ståtlig vård av röd kalksten visar hans och hans faders vilorum.

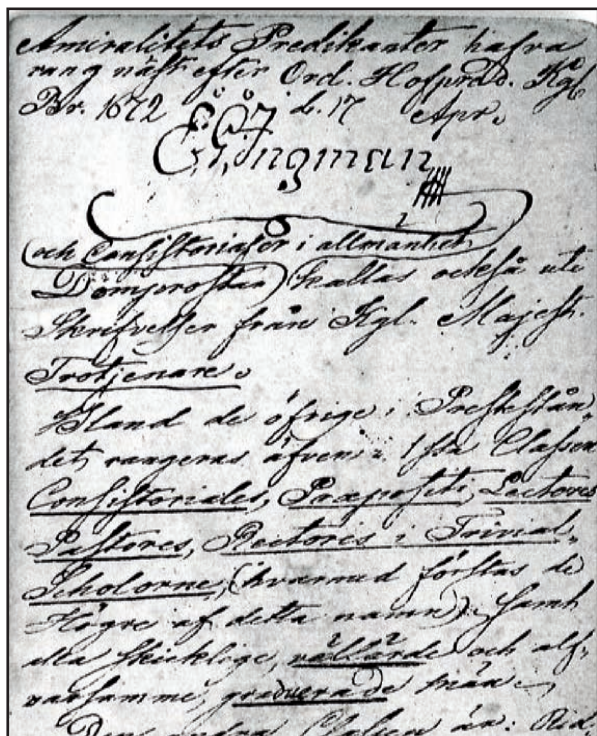
I *Wänersborgs Tidningar* angavs för den 13 oktober, att "Konungens Troman, General-Auditören och Härads-Höfdingen öfwer Wedbo och Tössbo Häraders Domsaga å Dahlslands, Wälborne Herr Eric Gustaf Gyllenheim" avlidit 15 den 23 September 1825 uti en ålder av 53 år och 3 månader. Tidningen upplyser också, att vid begravningen i Vänersborgs kyrka den 30 september 1825 hans vapen blivit vederbörligen krossat. I samma tidningsnummer finns också en dikt om tre strofer till Gyllenheims minne;

*Ädel war han, rättwis, kallet trogen,
Wänlig ock, i råd båd vis och mogen.
Religionen godt i hjertat skref,
Stilla fram sin bana han sågs wandra,
Ej man hörde honom andra klandra,
Men den klandrades försvar han blef.
Ljfwets sköna sida blott han ana Fick.
Så enslig gick hans lefnadsbana,
Den ej gjordes ljuf af kärleken.
Men han Hera sanna vänner hade,
Som till trogen vänskap agtning lade.
Sådan kärlek dör ej äfwen den.»*

Gyllenheimska Testamentet

Mitt Bibliotek med dertill hörande Plancher, Tableauer, Chartor och mitt Diplome, samt skåp och hyllor jemte min engelska Barometer och mitt runda läsbord, öfwerlåtes efter upprättadt Inventarium till *Wänersborgs Trivial Schola* att med full eganderätt förblifwa under Rectors wård; med Villkor att samma Bibliothek af härwarande Läse Sällskap och andre ortens af Rector godkände låntagare må begagnas, och i sådant ändamål en gång i weckan hållas öppet till utlåning.

Detta Bibliothek skall förvaras i scholans Biblioteksrum helt och ostyckadt, utan annan förändring än det utbyte af dupletter, som kan ega rum, och wid Midsommar årligen inventeras af rector Schola; i närvaro af stadens Pastor och Borgmästare. Och icke allenast för att bestrida kostnaden för Bibliothekets nödiga inbindning och förbättring hwad som kan deri felas, utan ock att i någon mån öka detsamma med sådana böcker och Litterära

arbeten, som kunna anses äga classiskt värde, anslås egande frälseräntorna af ett fjerdedels mantal Nyböle och $\frac{1}{4}$ fjerdedels dito Norra Torp i Sundahls härad, en Trollhätte Canal-Actie och åtta Götha Canal Aktier, hvilka frälseräntor och Actier aldrig få förvandlas, utan afkomsten till detta ändamål användas. -Blifwande Rector Schola i personligt betalningsansvar för hwad som wid inventeringen af Bibliotheket möjligen kan finnas förskingradt.

Katalog över donationen

Över boksamlingen upprättades katalog som utgavs 1839, tryckt av Johan Qwist i Wenersborg

Förteckning: öfwer Böcker, Chartor, Tabeller och Taflor, som af General Auditeuren m.m. E. G. Gyllenheim blifwit skänkte till Wenersborgs Lägre Lärdomsskolas Bibliotek", med Bihang n:o 1: i «Böcker skänkte af Regementskrifvaren, fält Cammereraren D. Rådberg den 19 december 1821 och den 14 Maj 1829», samt Bihang n:o 2: «förteckning på de böcker, som af Rector Scholae Mag. A. Salmenius blifwit skänkte till Wenersborgs Lärdoms Scholas Bibliothek den 1 september 1827.

Av katalogens 64 sidor upptas 59 av Gyllenheims donation som var 936 «volymen».

Skolbiblioteket var det enda offentliga biblioteket i Vänersborg vid mitten av 1800-talet. 1841 tillkännagavs i tidningen, att skolans och det därmed förenade förra läsesällskapets bibliotek hölls tillgängligt för «alla i Staden och Orten boende, af Bibliothekarien kände Personer». Bibliotekets föreståndare var skolans rektor C. S. Hultström. Allmänhetens intresse synes ha varit ringa. En katalog över läroverkets boksamling utkom 1878 och upptar omkring 4 000 volymer.

Namnteckningar i boken

Två namnteckningar återfinns i boken. Det ena är utgivaren Sacks. Vid undersökning på nätet upptäckte jag en nästan identisk bok med marmorerade pärmar och utan rygg med Sacks namnteckning. Den andra namnteckningen är än mer intressant: E. G. Ingman. Det är Erik Gustaf Ingman som senare blev Gyllenheim. Han har alltså ägt denna bok före sitt adlande. I en liten notering står

937 vilket gör saken ännu mer intressant. Det var 936 böcker som gick med i den första donationen. Har Gyllenheim behållit denna (innehållet borde vara lockande för en nyadlad)?

Böcker förmedlar lärdom

Böckers uppgift är att förmedla lärdom och kunskap. Men ibland kan det som är utanför boken också ge en upplevelse och intressant kunskap. Så tycker jag det är med denna lilla bok som jag beskrivit. Den låg bara och väntade på att bli upptäckt och omhändertagen.

Om Gottfried Sack berättas det i en årskrift för Bellmanssällskapet följande:

I Bergstrahlska huset har funnits både kaffehus och vinkällare. Särdeles minnesvärd är husets ägare under några år Gottfried Sack, adlad Sackenhielm 1770 men aldrig introducerad på Riddarhuset, som där öppnade en engelsk klubb. Till sist nesligen hittad i rännstenen på Malmskillnadsgatan, dit han i natten hängt efter en tjänsteflicka. "Totaliter död av brännvinsslag", uppges det i brandvaksrapporten, vilket också intygas av en annan av husets innevägnare, Christoffer Gjørwell, som också hade boklåda i den Sackska fastigheten.

Sackenhielm och Par Bricole

Överdirektören Gottfrid Sackenhielm har en stor betydelse för uppkomsten av Sällskapet Par Bricole. Den parentation som hölls över Sackenhielm efter hans död kan sägas vara startskottet för Sällskapet. Men vem var då denne Sackenhielm? Gottfrid Sack var son till borgmästaren i Ystad Johan Casper Sack, föddes 1728 och blev efter avslutade studier auskultant i Svea hovrätt 1749. Han fick 1760 överdirektörens fullmakt

Sackenhielm var en originell person. Utrustad med en viss begåvning, sällskapstalanger och en god ekonomi, hade han förmågan att hitta inflytelserika gynnare och förmodligen förklaringen till hans adlande. I övrigt var han en mycket skrupelfri personlighet som deltog intensivt i tidens nöjesliv och själv framträdde som "fröjd pappa" och arrangör. Han ägde utskänkningsrättigheter, kaffehus, biljarder, danssalonger. Ja, han inrättade t.o.m. en sorts nattklubb i sin fastighet, vilken ingick i tomten för det Bergstrahlska huset. Framför allt var han en stor Bacchusdyrkare, som sådan tydligen ganska okänd i stockholmskretsarna.

Sackenhielm dog ogift den 13 oktober 1777 och begravdes i Riddarholmkyrkan. Cirka två månader senare höll teaterförfattaren Carl Israel Hallman en parentation över honom på Källaren Kejsarkronan. Den räknas som en viktig beståndsdel i det som 1779 skulle bli ordenssällskapet Par Bricole.

Tacksamt parentationsobjekt

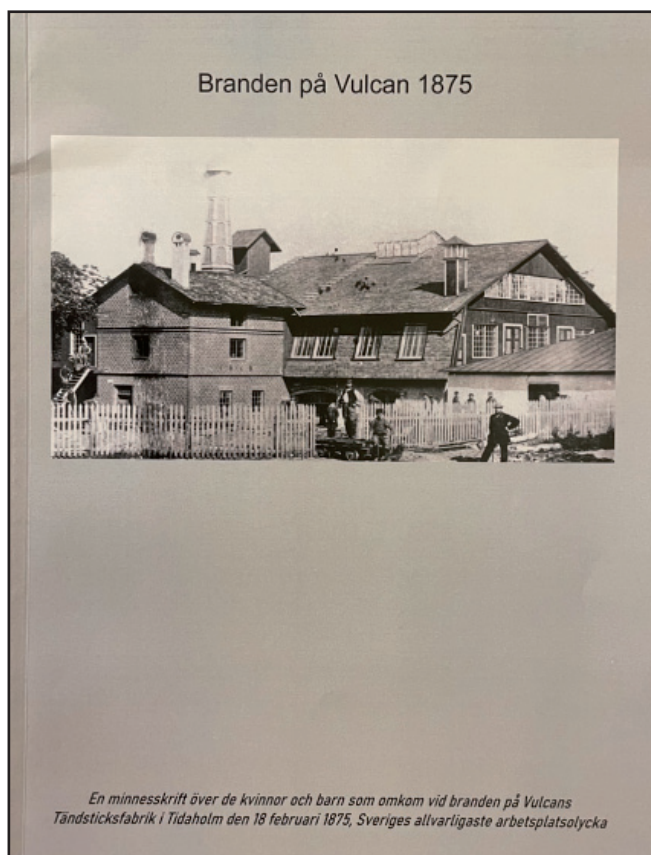
Som parentationsobjekt var Sackenhielm perfekt för den drivne parentatorn Carl Israel Hallman. I parentationen framställs Sackenhielm som en alldeles särskilt betydelsefull Bacchi man, uppmärksam av vinguden redan vid födseln: "Det är vår Bacchi Drott, som säges dött i ruset, Stack först sitt hufvud fram, att skåda himlaluset, Var Tjugoåtta [år 1728] just på detta hundratal, När största kronsup var blott för två öre fal. Då säges Bacchus sjelf af glädje klappat händer Och tecknat denna dag uti sin Öl-Calender: "Mitt rike", har han sagt, "nu dubbel styrka får" "När detta kära barn en gång sin mognad får."

Parentationen spreds snabbt bland ordensvänner i Stockholm och ute i landet och dess flitiga omnämnande av begreppet "par bricole" fick betydelse när ordenssällskapet Par Bricole senare bildades 1779.

Enligt Wikipedia kommer namnet Par Bricole av en fransk biljardterm, som betyder "med studs". Inom sällskapet tolkas det traditionellt och en smula oegentligt i stället som "av en slump", egentligen "på omvägar", "indirekt", och förkortas vanligen P.B.

Johnny Hagberg

Branden i Tidaholm 1875

Det var inget trevligt minne, men ändå ett 150-årsminne. År 1875 inträffade en fruktansvärd brand på tändsticksfabriken Vulcan i Tidaholm. 46 personer, alla unga fabriksarbetare, omkom i Sveriges kanske värsta arbetsplatsolycka. Tidaholms kommun och andra aktörer har under 2025 uppmärksammat katastrofen. Det har varit en minnesvecka där bland annat en minnestavla med alla offrens namn avtäcktes. Den är placerad nära de omkomnas minnessten i centrala Tidaholm. Även en nypublicerad skrift finns, *Branden på Vulcan 1875*. Det är flera personer och föreningar som har samarbetat för den 44-sidiga skriftens tillkomst.

År 1868 startade Vulcans Tändsticksfabrik. Fabriken fick namnet efter en av grundarnas favorithäst, Vulcan. Tillverkningen av både fosfortändstickor och säkerhetständstickor var riskfylld. Nästan dagligen förekom brandtillbud. Man fick ofta snabbt kontroll över bränderna, men ibland förekom storbränder. Fosfortändstickan var lättantändlig mot många olika ytor, men även under tillverkningen av säkerhetständstickor uppstod bränder. Den fasansfulla branden 1875 började en tidig vinternmorgon den 18 februari. Cirka 70 arbetare hade anlät till dagskiftet. Branden uppstod i en sal för påfyllning av askar. En disponent beskrev händelseförloppet: ”Tillverkningen utgjordes af s.k. säkerhetständstickor. Då olyckan uppstod hade arbetet just börjat. Det tillgick på så sätt att stickorna wid inläggningen i asken genom friktion fattade eld. Såsom flickan sjelf berättar, och hvarom äfven hennes brända hand bär vittne, kvarhöll hon asken i ena handen. Men genom den explosion som uppkommer vid säkerhetständstickors antändning, kastades elden till en bredvid henne stående s.k. trafve fylld med satsade stickor, och derifrån till å samma bord samt kringstående bord placerade trafvar och sålunda från bord till bord hela salen öfver och var denna inom en sekund ett enda eldhaf.”

Alla de 46 omkomna får välförtjänt personhistorisk uppmärksamhet i skriften, men även några överlevande. Den yngsta som dog var bara 11 år, och den äldsta 26 år. Många av de omkomna kom från Tidaholmstrakten och Östergötland. Övriga kom ursprungligen från trakterna kring Falköping, Skövde, Habo, Lidköping, Götene, Ulricehamn, Vänersborg och Lilla Edet. I

Motala hade tändsticksfabriken brunnit ner samma år. Flera arbetare hade efter förfrågan tackat ja till arbete i Tidaholm, varav tio östgötar omkom i branden. Räddningsarbetet var krävande på många plan. Flera av kropparna ”voro brända ända till oigenkännlighet”. Brandkatastrofen skapade djup sorg och förtvivlan. Alla omkomna begravdes i en gemensam grav, men i enskilda kistor. Cirka 5000 personer närvarade vid begravningen.

Niklas Krantz

En snörik vinter noterad i en sockenbok

1908 utkom prosten K. J. Bobecks* bok *En hundraårsperiod af Tuns församlingars historia*. I denna finns ett återgivande av ett protokoll från 1838, nedtecknat av dåvarande vice pastorn i Tun, Johan Lagerqvister. Det handlar om en snörik vinter med de bekymmer som detta innebar för människor och djur.

Johan Lagerqvister från Habo var född 1790, prästvigd 1814. Efter många obefordrade tjänster blev han vice pastor i Tun och avled där 1840.

Johnny Hagberg

Wintern 1838

var ovanligt sträng och lång. Snömassorna betäckte hägnader och hus. Temperaturen höll sig mellan 30 och 40 [grader] köld. Idelt yrväder och snöskottning.

Omsider inträdde blomstermånaden, men aldrig hade nu lefvande generation erfarit en så mörk och bedröflig förts Maj. Snödriforna lågo här ännu högt öfver gårdsgårdarna. Man hade i flera dagar efter sista snöfallet varit upptagen med snöskottning på vägarna – och här stormade – snöade, yrade och frös, ännu liksom i Februari. Hopar af tiggare kringströko och mängden hade litet eller intet att gifva dem. De flesta halmtaken voro aflädda – värfodret var medtaget – och man hade snart ej ett strå mer till de arma kreaturen, som, utsläppte på marken, knappast funno ett ljungrå tillgängligt – och huru stort eländet var ibland dem, som lefva af arbetsförtjänst, men nu saknade sådan, eller erhöllo därför otillräcklig lön, veta blott de, som sett närmare in i kojorna och hört uslingarnas nödrop. Enskilda välgörenheten nödgades, mot hungerns fasa, komma de lidande folkmassorna till hjälp.

Omkring den 5 maj inträffade hastigt en blid väderlek, som medtog de stora snömassorna och åstadkom ett så starkt vattenflöde att vägar och broar deraf blevo mycket skadade.

Den 14:de Maj infann sig åter köld, djup snö och rysligt yrväder, som uppbröt Venerns isbetäckning.

I början af Juni fanns ännu snö kvarliggande å klipporna vid sjöstranden, och is i en och annan källa, vid midsommartiden; samt i gödselhögar etc. isstycken af 1/4 alns tjocklek den 4:de Juli. För övrigt var våren mycket topp, och intet regn föll förr än den 14 juni samt sedermera icke förr än den 20:de i samma månad.

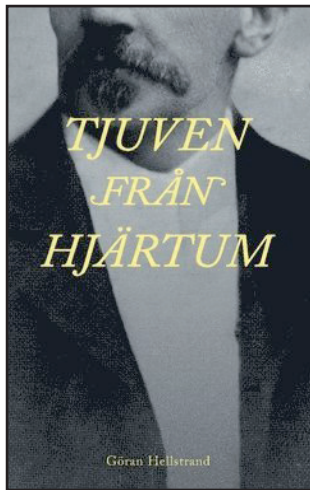
Tun, 5 Juli 1838

Johan Lagerqvister

*Bobeck var gift med konstnärinnan Regina Kylberg, född på Sätenäs Herrgård 1843 och avled i Tuns prästgård 1913. Måleriet hade hon ärvt efter sin far Lars Vilhelm Kylberg som lärde henne de första grunderna. 1887 gifte hon sig med kyrkoherden och prosten i Tun Karl Johan Bobeck (1842–1913). Hon är tillsammans med sin make begravda på Tuns kyrkogård. De avled båda samma år.

Hon målade i huvudsak akvareller och landskapsmotiv. Silvi skola i Tun har en stor samling av hennes konst. Hon är även representerad på Nationalmuseum och Västergötlands museum.

Tjuven från Hjärtum

Vid en skrivarcirkel fick Göran Hellstrand ett handskrivet häfte i sin hand. Häftet var skriven av tjuven Oskar Strömblad.

Göran blev fascinerad av levnadsberättelsen och kände att han ville berätta Oskars historia. Det blev boken Tjuven från Hjärtum.

Oskar Strömblad föddes den 7 augusti 1869 i ett fattigt hem i Hjärtums församling cirka 5 km från Lilla Edet. Han var en av åtta syskon varav tre dog som barn.

Fadern var tegelbruksarbetare som tjänade pengar under sommarsäsongen då tegelbruken behövde mycket folk. Under resten av året var det hunger och nöd i familjen. Fadern var en våldsam suput som också lät pengar gå till alkohol.

Modern gick under de fattiga månaderna runt i närliggande socknar och tiggde för att få mat till barnen. Även barnen fick tigga.

Vid 13 års ålder räddar Oskar modern från att bli knivhuggen av fadern men fadern skadar fyra fingrar av kniven. Oskar kan inte vara kvar i hemmet utan ger sig ut på luffen.

1885 döms Oskar för första gången till två års straffarbete och förlust av medborgerligt förtroende i ett år utöver tiden i fängelset (vid Lilla Bommen i Göteborg). Brottet var stöld av två oxar som han och en kumpan sålt till slakt.

På den banan fortsatte det och 1920 räknar Oskar ut att den totala tiden han suttit i fängelse är 28 år, framförallt för stöld.

Oskar var dock en "snäll tjuv" och stal aldrig från kvinnor eller de som hjälpte honom med mat och husrum. Han hade en tjuvheder. Han skyllde aldrig ifrån sig. Han visste vad som var rätt och fel och ansåg själv att han hade kunnat ta den ärliga vägen men den följde han inte.

Oskar dog den 21 juni 1937 på interneringsfängelset i Karlstad. Han fick sin önskan uppfylld att bli sänd till Anatomiska Institutionen i Uppsala så att de kunde använda hans kropp i vetenskapliga syften och i sitt häfte skrev han mot slutet av sin levnad "Kan de lära sig något genom att använda mig där så har kanske inte mitt liv varit helt utan värde".

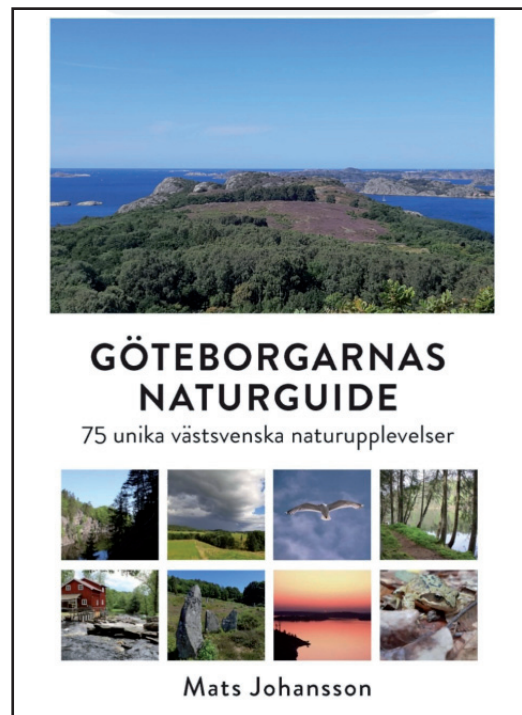
Boken utkom 2019 och finns att köpa genom Bokus både som häftad och e-bok.

Göran Hellstrand är uppvuxen och bosatt i Trollhättan. Nu skriver han på ytterligare en bok som han fick idén till vid ett besök på Restad begravningsplats i Vänersborg. Där upptäckte han gravar markerade enbart med nummer och bokstäver och hans nyfikenhet väcktes kring människorna bakom dessa anonyma kors.

Genom patientjournaler och släktforskning lyfter han fram några av dessa livsöden. Personer som ofta varit bortglömda, men vars historier förtjänar att bevaras.

Ros-Marie Olsson

Västsvensk naturguide

Mats Johansson har utkommit med sin fjärde bok. Denna gång presenterar han 75 västsvenska naturupplevelser i boken Göteborgarnas naturguide. Bokens titel är något märklig då boken är lika gångbar även om man bor i till exempel Mölndal eller Lerum. Hur som, 15 kommuner får bidra med totalt 75 besöksmål som bland annat är naturreservat, friluftsområden och olika kulturmiljöer. Västgötakommunerna som är representerade är Göteborg, Mölndal, Mark, Härryda, Partille, Lerum, Alingsås, Vårgårda, Lilla Edet och Ale. Landskapet Bohuslän bidrar med sevärigheter i kommunerna Öckerö, Kungälv, Stenungsund, Tjörn och återigen Lilla Edet då kommunen ligger i två landskap.

Norra Halland är också med i boken, då några riktigt fina platser i Kungsbacka kommun tas med. Varje område beskrivs med en naturpresentation och sevärigheter efter mänsklig påverkan såsom fornlämningar, ruiner och historiska lämningar. En mindre karta visar platsens geografiska läge. Variationerna är stora. Karga öar, gamla skogar, ängsmarker och jättegrytor är exempel på vad man kan få uppleva under dagsutflykter i våra bygder. Flertalet av platserna går att nå med kollektivtrafik. Den 160 sidor tjocka boken innehåller många lockande vackra färgbilder. Vi bor i en rik bygd med många olika naturtyper, så ut och lär, se och njut om ni har möjlighet.

Niklas Krantz

Bokbinderi

Gårdshuset
Skövdevägen 15, Hjo
Öppet tisdagar kl. 15-18
(eller enligt överenskommelse)

Tel. 0762-10 81 23
Bo Lennart Hermansson

Västgötalitteratur – en artikelserie 1.

Denna artikelserie tar sin utgångspunkt i Västergötland och den litteratur som vuxit fram i och om landskapet – men blicken är riktad lika mycket framåt som bakåt. Artiklar om böcker, småskrifter, arkiv och samlingar. Serien rör sig mellan bokkunskap, författarskap, samlande och föreningen i sig, och visar hur den västgötska litteraturen är ett levande kulturarv – ständigt i dialog med nya generationer läsare, forskare och skribenter. Här står sockenboken och föreningsengagemanget i centrum. Med avstamp i den fråga som Britt G. Hallqvist formulerade 1952 – ”Finns det socknar i himmelen?” – skildras hur kommunreformerna väckte oro för förlorad identitet men också gav kraft åt dokumentation och lokal historieskrivning. Artikeln följer hur denna drivkraft ledde fram till bildandet av Föreningen för Västgötalitteratur och hur arbetet med att samla, bevara och sprida landskapets litteratur fortsätter. Västgötalitteratur är en bärare av landskapets minne – men också en given länk in i nutidens och framtidens berättelser om Västergötland

Finns det socknar i himmelen?

Frågan ställdes 1952 i en dikt av psalmförfattaren Britt G. Hallqvist. Då pågick för fullt sammanslagningen till storkommuner och för Hallqvist var frågan viktig: När de gamla kommunerna uppgått i storkommuner, finns fortfarande de små församlingarnas namn kvar. När denna tid är förbi, hur blir det då?

Sammanslagningarna var ett stort bekymmer och orosmoment för de små enheterna som såg sin identitet gå förlorad. En socken är inte bara en juridisk/ekonomisk enhet utan en plats med en historia som går långt tillbaka i tiden. Ortnamnsforskningen har mycket att säga kring detta och vad ett sockennamn kan betyda just på den enskilda platsen.

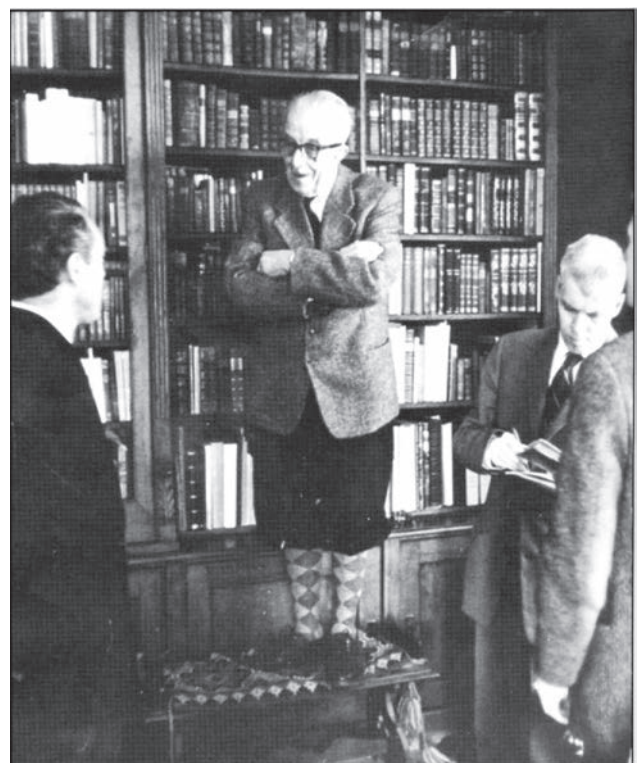
Ett synligt resultat av sammanslagningen blev intresset och aktiviteten som följde kring dokumentation av den egna socknen. Så tillkom alla de sockenböcker som har sin upprinnelse i sockensammanslagningar.

Rik flora av sockenböcker

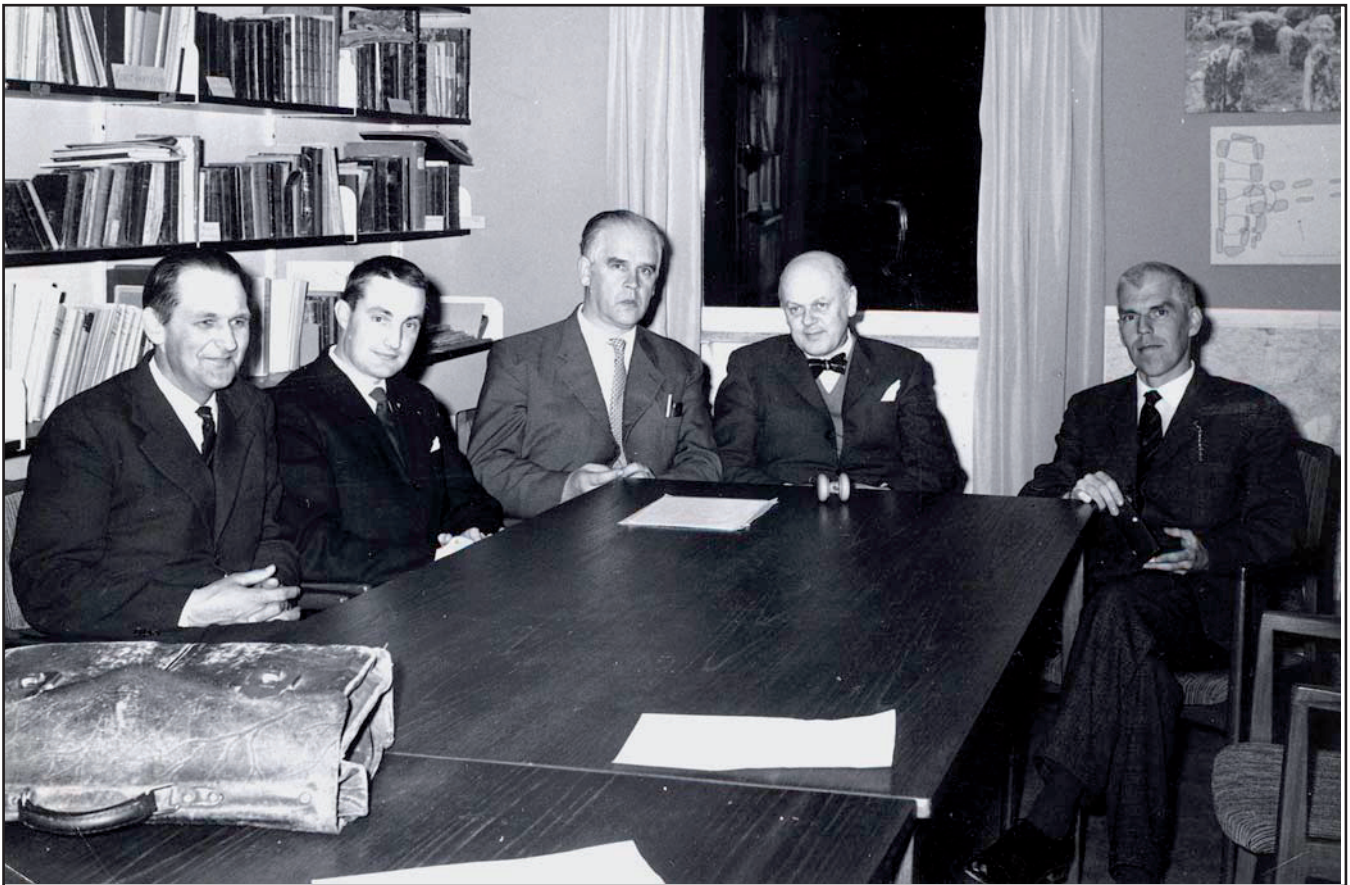
Västergötland har en rik flora av sockenböcker. Antalet ökar för varje år. Innehållet idag är lite annorlunda i jämförelse med de som kom på 1950-talet. Då dokumenterades socknarna utifrån ett bestämt mönster; socknens läge, historia, handel,

kommunikationer, kyrka och prästerskap, samt händelser som påverkat socknen, är sådant som beskrivs. Somliga är tryckta i 5-600 exemplar, andra i betydlig mindre upplaga. Riktigt sällsynta sockenböcker är de om Öttum och Edsvära, båda tryckta 1958 och i några hundra exemplar. Även Fyrunga (1959) trycktes i en liten upplaga.

Självfallet är arbetet med beskrivning av socknar äldre än från 1950- och 60-talet. Den första topografiska beskrivningen kom 1699 och författades av Bengt Österplan från Österplana där han beskriver sin hemsocken. Därefter kom ytterligare 22 topografiska beskrivningar och avhandlingar över orter i Västergötland fram till 1806. Den första stadsbeskrivningen är om Borås från 1719 och den första egentliga sockenboken,

Bertil Ekberg berättar om Dagsnässamlingen

Västgötlitteraturs styrelse fotograferad vid ett tidigt sammanträde. Från vänster syns: Johan Jakobsson, Sven-Evert Gustavsson, Nils Sandberg, Bengt Stenberg (ordf.) och Jörgen Elgström. Foto Lars Hasselberg.

förutom de tidiga dissertationerna, var Åsled och Hångsdala. Dessa utgavs 1811 – 1812. De sockenböcker som idag ser dagens ljus kan därmed sägas stå i en lång tradition av litteratur som berättar om hembygden.

En förening för Västgötlitteratur bildas

Föreningen för Västgötlitteratur uppstod i bakvattnet på kommunreformen 1952. I Västergötland fanns flera stora boksamlingar och boksamlare vid denna tid. Den främste kännaren av västgötlitteratur var domänintendenten på Dagsnäs slott, ryttmästaren Bertil Ekberg (1886 – 1965). Denne hade byggt upp den största enskilda samlingen av litteratur om och av västgötar. Han var specialist på att spåra författare och pseudonymer och sortera in dem i de stora kapslar som han och maken Elsa hade i de väldiga bokhyllorna på slottet. Huset var ärftligt belastat av samlarluff. Här hade Per Tham (1737 – 1820) bott och samlat böcker och fornsaker. I slottsparken hade han ställt upp runstenar som han inköpt i västgötska socknar. Han ville skapa ett götiskt urhem på Dagsnäs. Det finns många åsikter om hans runstensköp men idag kanske vi ska vara tacksamma att de kom dit. Många vackra stenar murades in i kyrkor eller lades som utfyllnad i murar. Nu står de där de står.

Bertil Ekberg och fler samlare ville gärna att en förening skulle bildas som tog vara på den västgötska litteraturen. Ett upprop hade skickats ut till intresserade västgötasamlare undertecknat av ryttmästare Bertil Ekberg, Dagsnäs, stadsbibliotekarie C Wilhelm Jacobowsky, Skara, intendent Benjamin Lidholm, Lidköping, bibliotekarien Nils Sandberg, Göteborg, landsbibliotekarien Bengt Stenberg, Skara och redaktör Folke Tengeland, Tengene.

Ett upprop skickas ut

I uppropet fanns en inbjudan till ett möte på Gamla Rådhuset i Lidköping den 29 mars 1962. Syftet med mötet var att utröna om det fanns tillräckligt underlag för att bilda en förening med uppgiften att tillvarata intresset för västgötlitteratur. Tydligt gick diskussionens vägor höga bland de cirka 50-talet närvarande mö-

tesdeltagarna. "Församlingen hade inbjudits mer eller mindre på en höft. Det uppdämnda och ivriga intresset gjorde debatten rätt stormig." Kanske fick ryttmästare Ekberg det sista ordet, då han i ett debattinlägg betonade att man i den nybildade föreningen vill söka samla alla samlare av västgötlitteratur från skilda delar av landskapet. Han betonade vidare att västgötlitteratur är en eftersökt vara. Om man kommer in på ett antikvariat och vill köpa något dylikt får man oftast svaret att något sådant inte finns, och skulle något komma in säljs det omedelbart. Avslutningsvis ansåg Ekberg att föreningen bör verka för att böcker kommer samlare till godo på bästa och billigaste sätt.

Bland de få som var emot att en sådan förening bildades var C Wilhelm Jacobowsky. Självklart blev han enligt principen för västgöta-klimax vald till interim ordförande!

Vid mötets slut hade 39 personer antecknat sina namn på en intresselista. Avslutningsvis valdes en interimstyrelse bestående av sju personer samt tre suppleanter. Interimsstyrelsen fick i uppdrag att till nästa möte ha förslag på stadgar och namn på föreningen.

Samlare av västgötlitteratur blir Föreningen för Västgötlitteratur

På detta första möte den 17 maj 1962, förlagt till Falbygdens Museum, togs följande viktiga beslut: att namnet för föreningen skulle vara "Föreningen för Västgötlitteratur".

De flesta som valdes in i styrelsen på det första mötet den 17 maj 1962 kvarstod under flera år. Men det var nog, som redaktören Ingvar Kjörck sa vid föreningens 25-årsjubileum den 28 mars 1987, "på vippen att föreningen aldrig blivit bildad", då den 29 mars 1962.

Men ännu är Föreningen för Västgötlitteratur vid liv och ger näring åt intresset för den fysiska västgötaboken.

Namnet kimut på stenen vid Hjalstads kyrka (Vg 8)

Hjalstadsstenen (Vg 8). Beskurna och behandlade foton i Public Domain hämtade från Riksantikvarieämbetet.

Hjalstadstenen från första halvan av tiohundratalet var del av kyrkobyggnaden till dess att runmonumentet togs ut 1937. Numera står den 1,6 m höga samt vackert kors- och ormprydda stenen rest nära sin fyndplats i norra kyrkväggen. Elisabeth Svärdström läser, tolkar och översätter dess inskrift i Västergötlands runinskrifter (s. 15) på följande sätt:

kitikr × risti × stin × pena × eftir × kimut × brupur × sin × pen × kupaa × kup albi ×

Getingr(?) resti sten penna æftir Germund, broður sinn, þegn godan. Guð hialpi.

»Geting(?) reste denna sten efter Germund, sin broder, en god tågn. Gud hjälpe.»

Det inledande namnet är markerat med frågetecknen men är faktiskt känt som smek- eller öknamn i såväl forndanska och fornsvenska som fornvästnordiska. Skrivningen är anmärkningsfri och hennes andra, hypotetiska namntolkningar är klart sämre. Frågetecknet verkar därför obefogat.

Svärdström är långt ifrån nöjd med ristarens ortografi som hon kallar bristfällig. Hon skriver (s. 16): »Mellan 26 **i** och 27 **m** är **r** utelämnat; på samma sätt **k** eller **g** mellan 40 **e** och 41 **n** samt **h**, eventuellt **hi**, mellan 49 **þ** och 50 **a**. Ett par nasaler saknas även. 46 **a** är felristning för **n**»

Svärdström vill alltså ha **kirmut** i stället för **kimut**, **þegn** i stället för **pen** och **halbi** eller **hialbi** i stället för **albi**. Dessutom skulle **n** »saknas» i **kitikr** i stället för **kitinkr** och i **kimut** i stället för **kirmunt**. Slutligen borde det ha stått **kupan** i stället för **kupaa**.

Det sistnämnda är visserligen alldeles sant, men detta verkligen ingen grov felristning med tanke på att runan **a** † bara är en spegelform av **n** † och att denna förväxling inte är ovanlig i Sveriges runinskrifter. Några tolkningsproblem förorsakar den hur som helst inte.

Att ett **n** inte står utskrivet ett par gånger är inte heller ett problem. Detta skrivsätt är vanligt och förekommer över 600 gånger på svenska runstenar (Williams s. 209). Inte heller **albi** för **h(i)albi** är något problem. Alla förstår vilket ord som ska följa *Guð*. Och det skrivs utan **h** även i Abrahamstorpsstens **ialbi** (Vg 122), även om *h*-bortfall är mer sällsynt i Västergötland än i andra landskap. Bara **a** för rotvokalen finns i **halbi** på runstenarna vid Särestads gamla kyrka (Vg 105) och Levene kyrka (Vg 117). I dessa fall beror skrivningen säkert på att uttalet

har varit *helpi* respektive *elpi* på Hjalstadsstenen.

Mer problematiskt är **pen** i stället för **þegn**, men återigen riskeras inte förståelsen eftersom bara ordet *þegn* (betydande 'man' eller 'kämpe') i denna ställning kan dölja sig bakom runföljden. Även på den danska runstenen vid Asferg (DR 121) skrivs ordet på ett liknande sätt.

Därmed återstår bara en förmodad felristning, **kimut** i stället för **kirmut** (eller **kirmut**), om nu detta namn verkligen ska tolkas som *Germund*. Det är inget ovanligt namn med ett drygt dussin belägg på vikingatida runstenar, däribland den vid Stora Västölet (Vg 115) där det skrivs just **kirmut**. Men i inget fall saknas en *r*-runa i dessa belägg eller i den rätt vanliga konsonantförbindelsen *rm* eller *rm* för övrigt.

Att ristningen lämnar framsidan efter **ki** och fortsätter på högra sidan med **mut** skulle i nödfall kunna förklara att en runa har glömts bort på detta ställe men hur skulle den som läste texten kunnat gissa det? Om man ställer sig med 45 graders vinkel mot hörnet kan man dessutom se hur framsidans inskrift fortsätter på höger smalsida av stenen.

Det finns därför skäl att prova en annan tolkning av **kimut**. Att namnet innehåller efterleden *mundr* behöver dock inte betvivlas. Förleden kan inte vara *Ginn-* eftersom *nm* aldrig skrivs utan *n*-runa. Lika osannolikt är *Kil-* eftersom *lm* bara i två fall säkert skrivs utan *l*-runa och då har vi att göra med rena ristningsfel som inte borde ha förorsakat tolkningsproblem. Inte heller *Gim-* är tänkbart. Isländskans *gimr* 'ädelsten' är ett lånord och förekommer inte i fornnordiska personnamn.

Återstår gör bara *Gef-* som bland annat förekommer i *Gefulfr* på den västgötska runstenen vid Norra Härene gamla kyrka (Vg 59). Nu förekommer inte just konsonantförbindelsen *fm* annars i runnordiska inskrifter men inget hindrar att brodern på Hjalstadsstenen hette *Gefmundr*, uttalat *Gemmundr*. På modern svenska skulle namnet utvecklas till *Gevmund* (jämför *Ulfhildr* till dagens *Ulvhild*) eller till *Gemmund* som på Hjalstadsstenen.

Något sådant namn finns visserligen inte belagt i någon fornnordisk källa, men det är inget stort problem. Som Lena Peterson har visat finns många unika namn i den runnordiska namnskatten. Dessa är namn som bara belagts på en enda person och det rör sig om minst 70 fall (s. 582). Däribland återfinns bland västgötska exempel det nyss nämnda *Gefulfr* (s. 584).

Personnamn sammansatta med en förled och en efterled kallas variationsnamn. Många är populära och vissa består av en

förled lånad från en förälders namn och en efterled från den andra föräldern. Det visar att namngivningen var dynamisk och konstruktiv.

Unika kombinationer är därför inte oväntade och namnsystemet kan liknas vid ett lego. Man ”bygger” variationsnamnet mer eller mindre godtyckligt. Vissa lånas i sin helhet som uppkallesenamn, andra består av led från relaterade personer, somliga slutligen är fria kombinationer. *Gef-* kombineras i runnordiska inskrifter med fyra olika efterleder och *-mundr* med nästan 30 olika förleder. I en sådan namntradition passar ett för övrigt okänt *Gefmundr* in alldeles utmärkt.

Även idag namnges människor i Sverige genom att kombinera delar av två andra namn. Enligt Skatteverkets databas ”Sök hur många som har ett visst namn” är exempelvis *Gunnea* unikt och troligen en kombination av t.ex. *Gunnel* och *Linnea*; säkert finns det många andra.

Dock finns det en rätt spännande möjlighet att *Gevmund* inte är en unik, tillfällig bildning. Utanför Norden finns namnet faktiskt belagt, på en fornengelsk biskop i slutet av 600-talet. Inte bara det, hans namn skrivs också *Gemmund* (Searle s. 255), vilket visar att detta uttal är fullt naturligt. Det är naturligtvis tänkbart att *Gevmund* i Hjalstad själv eller någon anförvant har besökt de brittiska öarna och att namnet lånats därifrån. Eftersom det trots allt är unikt även där är det ändå snarast frågan om fri variationsnamnbildning både i fornengelskan och i fornvästgötskan.

Runstenen från Hjalstads kyrka har alltså inte alls de undermåliga skrivningar som Elisabeth Svärdström förutsatte. I namnet på den döde räknade hon med en aldrig annars belagd felristning av *rm* eller *rm* som *m*. I stället får vi det i Norden unika namnet *Gefmundr*, bildat enligt känd variationsmodell och med en pendang i England.

Litteratur

Peterson, Lena, 2003: *Arnjótr Dýrgeirr, Vígborn and others – A Bouquet of Rarities from the Personal Name Flora of Viking Age Scandinavia*. I: *Runica – Germanica – Mediaevalia*. Berlin & New York, s. 581–594.

Searle, William George, 1897: *Onomasticon Anglo-Saxonicum. A List of Anglo-Saxon Proper Names from the Time of Beda to that of King John*. Cambridge.

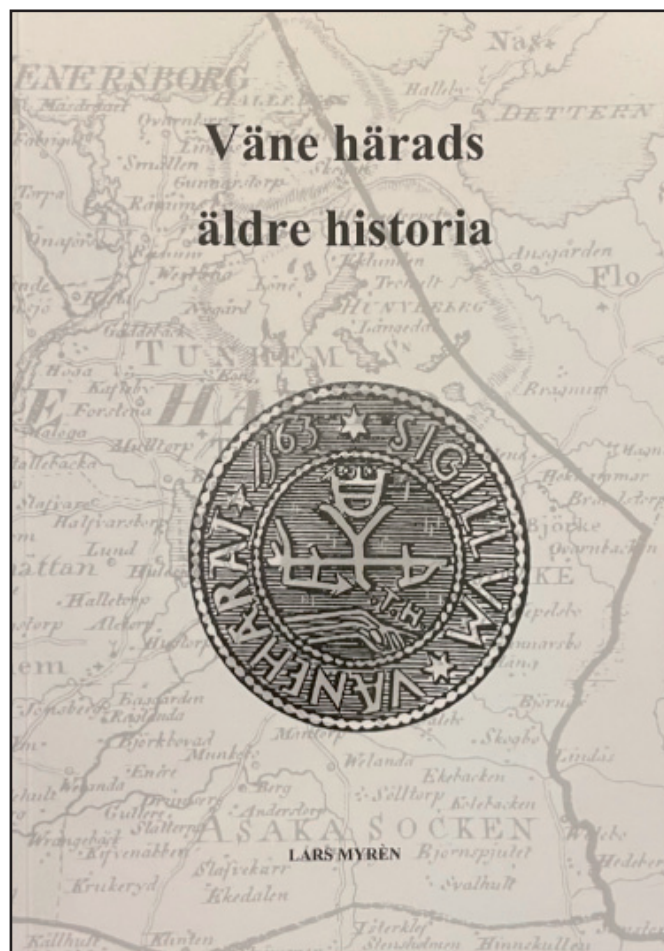
Västergötlands runinskrifter. Utg. av Hugo Jungner och Elisabeth Svärdström. 1940–1970. Stockholm. (Sveriges runinskrifter 5.) S. 15–16.

Williams, Henrik, 1994: *The Non-Representation of Nasals before Obstruents. Spelling Convention or Phonetic Analysis?* I: *Proceedings of the Third International Symposium on Runes and Runic Inscriptions*, Grindaheim, Norway, 8–12 August 1990. Ed. James E. Knirk. Uppsala, s. 217–222.

Henrik Williams

Väne härads äldre historia

Varje bokpresentation är unik, och en del böcker lämnar även obesvarade frågor efter sig. Efter mitt köp i november av Lars Myréns då nypublicerade bok *Väne härads äldre historia*, dök två frågor upp. Den ena var varför boken hade tryckts i endast 100 exemplar trots att innehållet berör ett historiskt intressant område med en stor folkmängd inom kommunerna Trollhättan och Vänersborg. Boken var då närmast en raritet redan när tryckpressen stannat. Den andra frågan var varför det på flera ställen i boken står årtalet 2026, bland annat vid kopieringsrätten, trots att boken trycktes 2025. Innan jag hann få svar på dessa frågor omkom bokens författare i december i samband med en trafikolycka i Trollhättan. Denna bok är antagligen hembygdsforskaren Lars Myréns sista bok, som i sin tur grundar sig på den västgötske fornforskaren Claës Johan Ljungströms arbete med häradsbeskrivningen Wäne

härads samt staden Wenersborg. Ljungström var verksam under 1800-talet och avled innan han hann slutföra sin sista häradsbeskrivning. Hans manus bearbetades därefter av en släkting, och Ljungströms bok gavs ut postumt år 1884, två år efter hans död. Lars Myrén har delvis bearbetat och moderniserat Ljungströms text, men även kompletterat och illustrerat texten för att göra den tillgänglig för nutida läsare. Geografiskt ligger Väne härad i Västergötlands nordvästra del och berör trakterna i och kring Trollhättan och Vänersborg.

Bokens drygt 200 sidor innehåller mängder med intressanta uppgifter. Man får information om bland annat näringar, naturallhistoria, topografi, gods, gårdar, historia och befolkningens utseenden och karaktärsdrag. Trollhättans kanal- och slussverk var ett stort projekt som även var en riksangelägenhet, som naturligtvis uppmärksammas.

Mer jordnära fakta är att det fanns rikligt med grävsvin (grävlingar) och ekorrar, men ont om kråfitor. Åtbara bär fanns i mängder och antalet fiskarter i häradsdelen av Vänerån och Göta älv uppgick till cirka 30. Män och kvinnor är sällan ”av en klen växt” utan överlag starka och kraftiga.

Något som kan vara svårt att bevittna i dag i dessa trakter är det som skedde i Björndalskleven på Hunneberg år 1810. Då blev tre kor dödade av björn. Vad gäller kor så var deras mjölkavkastning så god så överflöd gick på järnväg till Göteborg. Ytmässigt är häradet inte stort, men omfattar mycket såsom städerna Trollhättan och Vänersborg samt platåbergen Halle- och Hunneberg. Även häradsförbindelser med både Vänerån och Göta älv är betydelsefulla.

Bokens omslag är både praktfullt och talande. Som bakgrund finns kartografen Hermelins karta från 1808 över häradet. På det Väne härads vackra heraldiska sigill som bland annat innehåller det ålderdomliga jordbruksredskapet arder. Med tanke på bokens låga upplaga är det viktigt att alla bibliotek i bygden säkrar hem exemplar så boken finns tillgänglig för allmänheten.

Niklas Krantz

Marka och Kymme

Utsnitt ur blad 43 (1887) av Generalstabens karta öfver Sverige. Bilden, som framtagits av fil. dr Daniel Solling, visar bl.a. Marka kyrka vid foten av Mösseberg och, vid ett vattendrag, byn Kymme norr om kyrkan

Vid foten av Mösseberg ligger Marka by och Marka kyrka i Vilske härad. Ivar Lundahl tar fasta på kyrkbyns randläge, när han tolkar dess namn i sin doktorsavhandling (1927 s. 181) och i SOSk 14 (s. 40, 42).

Lundahl anför bl.a. beläggen *jn Markom* 1305, *de Markum* 1320 och *j Markum* 1385. De visar att namnet *Marka* har plural form. Flertalsformen behöver dock inte vara den äldsta; den kan vara utgången från ett föregående **Mark*.

Ordet *mark* har utvecklat olika betydelser. För fornsvenskans *mark* anger Söderwalls ordbok innebörden 'skogsmark, mark, fält'. En ursprunglig betydelse är emellertid 'rand, kant'; *mark* är besläktat med latinets *margo* 'kant' (jfr det inlånade ordet *marginal*). Det germanska *mark-* hade tidigt också innebörden 'gräns(område)'. På den europeiska kontinenten hade markgrevar uppgiften att styra gränsområden i det frankiska riket. Det västgötska häradsnamnet *Mark* vid gränsen till Halland uppfattas i Svenskt ortnamnslexikon (s. 220) som ett gammalt bygdenamn innehållande *mark* i betydelsen 'gränsskog, gränsmark'. Namnet på vårt nordiska grannland söderut förklaras som 'danernas gränsskog' (Jørgensen 2008 s. 57 f.).

I *Marka* vid Mösseberg har *mark* efter Lundahls mening sannolikt innebörden 'rand' eller 'gräns'. »Byn ligger alldeles invid den topografiskt skarpt markerade randen av Falbygdens mot söder utgående kalkstensterrass.» Lundahls tolkningsförslag är tilltalande från både språklig och saklig synpunkt.

I *Marka* finns flera ortnamn från gammal tid som är värda uppmärksamhet. En gård i socknen upptas i SOSk 14 (s. 41) med det gamla namnet *Kimme*. Numera är bebyggelsens namn *Kymme*. Den eminenta ordforskaren Lundahl håller för troligt att *Kymme* återgår på ett äldre **Kima*, som i begynnelsen använts om ett förbinnande vattendrag. Han framhäver möjligheten att detta **Kima* har utgått från ett urgermanskt **kim-* 'klyfta, ravin', som han insätter i ett större etymologiskt sammanhang. »Den nämnda bäcken är just vid gården och ett stycke söder därom djupt nedskuren i terrängen och rinner genom en verklig ravin.» (SOSk 14 a.st.). (Jfr T 8DSV.)

Ett ortnamn som språkligt kan sammanhånga med *Kymme* i *Marka* är enligt Lundahl *Kimme* i Rinna socken, Östergötland.

Carl Ivar Ståhle (1946 s. 466 ff.) har sammanfört olika nordiska ortnamn på *Kim-*; om *Kiminge* i Upplandssocknen Häverö framhåller han att dess två gårdar »ligga på var sin sida om en djupt nedskuren bäckdal». Senare har Lennart Moberg (1965 s. 16 f.) funnit att en tolkning utifrån **kim-* 'klyfta, ravin' är tilltalande för by- och sockennamnet *Kimstad* vid Motala ström i Norrköpingstrakten. »Särskilt söder om kyrkan är strömfåran ganska djupt nedskuren mellan de skogklädda höjderna.» Jfr Svante Strandberg i SOÖg 16 s. 35 f.

Mot bakgrund av enbart de i SOSk 14 anförda äldre skrivningarna av *Marka*namnet *Kimme* eller *Kymme* och det återgivna ortsuttalet kunde *Kimme* tyckas vara ett rimligt val av namnform; likafullt har *Kymme* hemburit segern. Fil. dr Elin Pihl vid Institutet för språk och folkminnen har meddelat mig att Lantmäteriets kartnamnsgranskare 1959 godkände *Kymme* som form på den nya ekonomiska kartan. Detta beror väl på att *Kymme* redan hade använts i andra fall. I SOSk 14 möter man skrivningar som *Kymbo* 1552, *Kymme* 1715 och *Kymme* 1874. Lundahl använder (s. 180) *Kymme* som uppslagsform i sin 1927 publicerade avhandling.

Marka kyrka

Källor och litteratur

Jørgensen, Bent, 2008: Danske stednavne. 3. udg. Copenhagen. (Gyldendals Røde Ordbøger.)

Lundahl, Ivar, 1927: Falbygdens by- och gårdnamn. Göteborg. (Göteborgs högskolas årsskrift 33. 1927:2.)

Moberg, Lennart, 1965: Norrköpingstraktens ortnamn. I: Norrköpings historia 1. Från forntid till vasatid. Red.: Björn Helmfrid & Salomon Kraft. Stockholm.

SOSk 14 = Lundahl, Ivar, 1957: Ortnamnen i Skaraborgs län 14. Vilske härad. Territoriella namn. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. A. Sveriges ortnamn.)

SOÖg 16 = Franzén, Gösta & Strandberg, Svante, 1995: Ortnamnen i Östergötlands län 16. Memmings härad. Bebyggelsenamn. Uppsala. (Skrifter utg. genom Ortnamnsarkivet i Uppsala. Ser. A. Sveriges ortnamn.)

Ståhle, Carl Ivar, 1946: Studier över de svenska ortnamnen på -inge på grundval av undersökningar i Stockholms län. Uppsala. (Skrifter utg. av Kungl. Gustav Adolfs Akademien 16. Studier till en svensk ortnamnsatlas 3.)

Svenskt ortnamnslexikon. Utarbetat inom Institutet för språk och folkminnen och Institutionen för nordiska språk vid Uppsala universitet. 2 reviderade uppl. Red.: Mats Wahlberg. 2016. Uppsala.

Söderwall, K. F., 1884–1918: Ordbok öfver svenska medeltids-språket 1–2. Supplement av K. F. Söderwall, W. Åkerlund, K. G. Ljunggren & E. Wessén. 1925–73. Stockholm. (Svenska fornskrifts-sällskapets samlingar. Ser. 1. Svenska skrifter 27, 54.)

T = Topografisk karta över Sverige (Terrängkartan).

Svante Strandberg

Hyllningsfest i Mariestad

Söndagen den 18 januari befann jag mig på en fullsatt Jubileums-teatern hos Sällskapet i Mariestad. Det är något oklart hur många det var i publiken, men enligt uppgift cirka 450 personer. Det som lockade så många besökare var en hyllningsfest för och om radiolegendaren Claes Astin. Radiomannen Astin är född och uppvuxen i Mariestad och hans röst har man kunnat höra under tusentals timmar i radio och TV. Aktuellt, Västnytt och inte minst Radio Skaraborg är exempel på hans forna arbetsplatser.

Hyllningsfesten pågick under cirka 4 timmar. Upplägget var mycket bra. Den 93-årige Astin fick vara med om en variant av Här är ditt liv. En efter en kom hemliga gäster in på scenen. Det var kära återseenden med många minnen och skratt. Samtalen och berättandet leddes skickligt och kunnigt av filmaren och producenten Stefan Quinth samt av SVT:s skaraborgsjournalist Bosse Carlqvist. Fornfela Trio underhöll med vacker folkmusik.

Utöver allt detta var det filmpremiär. Under drygt två år har Quinth arbetat med dokumentärfilmen om Claes Astin, ”Rösten vi alla minns”. Det är en hyllningsfilm där man bland annat får följa Astin i fält. Hans möten med jordnära människor är genuina. Hans sätt att ställa frågor öppnade upp ute i bygderna. Om man vill se filmen kan man hålla utkik, då den kommer att visas på bygdegårdar och liknande. Man kan också ta del av Astins liv och intressanta möten i boken ”Hämtat ur mitt minne. Bilder och berättelser.”, som Astin gav ut år 2004. Claes Astin är för övrigt medlem i Föreningen för Västgötalitteratur.

Niklas Krantz

Västgötasägner

Västergötlands museums förlag har utgivit ännu en bok. Denna gång en bok som i första hand vänder sig till barn och ungdomar. Titeln är Trollskatten i Hoberget och andra berättelser om väsen i Västergötland. Det är bibliotekarien Pontus Kjellberg som har valt ut sägner och berättelser som i mångt och mycket grundar sig på folklivsforskarna Johan Götlinds och Carl-Martin Bergstrands uppteckningar ute i västgötabygderna. Då de är skrivna på ett lite ålderdomligt språk har Pontus moderniserat språket, om än varsamt, för att underlätta för dagens unga. Att ta till sig berättelserna underlättas mycket av Elin Sandströms fantastiska bildmaterial. Elin är illustratör och bildkonstnär och lyckas verkligen fånga uppmärksamhet till sina småläskiga bilder.

Alla berättelser är indelade i teman, där Pontus först allmänt och pedagogiskt beskriver ämnena, innan själva berättelserna tar vid. Det handlar exempelvis om tomtar, jättar, troll, sjöväsen, trollkarlar och häxor. Västergötlands kändaste sjöväsen är Laka-Koffa. Hon håller till i södra Väneren och är en blandning mellan en flicka och en lake. Laken är för övrigt Västergötlands landskapsfisk. Sjöräet i

Hornborgasjön har liksom Laka-Koffa kontakt med fiskare. Om man sköter sig kan man belönas med rik fångst.

Sägner kan vara riktigt otrevliga, speciellt om det finns inslag av sanning i dem. Att djur har begravts levande i samband med att kyrkor byggdes finns det flera uppgifter om. Det begravda djuret troddes då ha en skyddande effekt mot objudna gäster i både kyrka och kyrkogård.

En rolig berättelse är om en finsk trollgubbe som bodde i Korsberga mellan Skövde och Hjo. Varg plågade bygden med angrepp på tamdjur. Trollgubben erbjöd sig att få bort vargarna, men han ville ha bra betalt. Bygden samlade ihop pengar, gubben började locka på vargarna, som kom i mängder. Trollgubben började vandra, och vargarna följde honom, ända till Finland via Stockholm!

Berättelserna är geografiskt utspridda över större delen av Västergötland, men Västergötlands största stad, Göteborg, är helt utelämnad. I boken finns både en karta och en platsnamnslista där man kan hitta sägnernas geografiska bakgrund i socken och kommun. Avslutningsvis finns en litteraturlista för den som vill läsa vidare. Boken är på 100 sidor och säljs på Västergötlands museum i Skara. Under några månader pågick där en utställning om ämnet där man kunde se originalillustrationer från boken och ta del av bokens berättelser.

Niklas Krantz

Lidköpingsbygden 2025

2025 års upplaga av Lidköpingsbygden, utgiven av Nicolai Gille, är den 76:e i ordningen. Den är som vanligt en skattkista att ösa ur för den som är intresserad av lokalhistoria, det må gälla politik, företag, föreningar, personer eller kultur. Jag skriver här om ett litet urval av artiklar men alla är välskrivna och mycket läsvärda.

I artikeln ”Blommor, ånga och porslin” skriver Åke Bengtsson om en mindre känd sida av Rörstrand. Det handlar om det tunga, smutsiga och ibland farliga arbetet med att frakta fram material till porslinstillverkningen och att sköta det tekniska maskineriet. I en artikel skriver Gunnar Odhner humoristiskt om arbetet och inte minst arbetskamraterna vid Lidköpings Bryggeri AB.

I flera artiklar porträtteras kända och mindre kända Lidköpingsprofiler. En som får ett fylligt porträtt är Inga Svensson, husmor, affärsidkare, politiker och fackföreningsrepresentant. Hon avslutar sin gärning med att bli ordförande i pensionärsföreningen, allt berättat av Marianne Bäckman. Andra vi kan läsa om är Einar Svensson i Cool Candys och Thomas Kjellström, känd för motorcyklar och Hjulafton. John Hedin porträtteras av Alf Johansson. Nu vet läsarna varför det lilla torget mellan Rörstrand och järnvägen heter John Hedins plats. Under den korta tiden i Lidköping, från 1897 till 1912, hinner Hedin uträtta mycket för stan och inte minst för Meken. 1912 flyttar han till Mariestad. En uppmärksam läsare av nr 4 2025 av Västgötalitteratur ser hans namn i den inledande artikeln om Claes Sandels exlibris. Hedin var förutom allt annat en framstående skytt och ägnade sig åt den svenska frivilliga skytterörelsen. På tal om sport – naturligtvis handlar en artikel i Lidköpingsbygden om Villa, fattas bara!

Om att växa upp i Lidköping och hur det känns att återvända efter ett liv i Stockholm skriver Gun-Britt Lennström, född Millqvist, i ”En hemvändares betraktelser”. Det kanske kan tyckas helt privat men det skildrar livet i Lidköping under 50- och 60-talen, inte minst när det gäller stadens skolor. Den som gillar dramatik kommer med behållning att läsa ”Livsfarligt sommarjobb till havs” berättat av Torbjörn Broberg och Jerker Kjellqvist. Det handlar om en sjöresa som var nära att sluta med döden, då brand utbröt ombord på fartyget.

Till sist måste jag nämna den sex sidor långa, rikt illustrerade artikeln ”Hinna släpper aldrig ett fångat byte” av Christer Westerdahl. Han skildrar Hindens rev ur alla upptäckliga aspekter.

Björn Sjöstedt

Runeberg, Wennerberg och Sveaborg

Alanderska huset i Skara där Wennerberg bodde

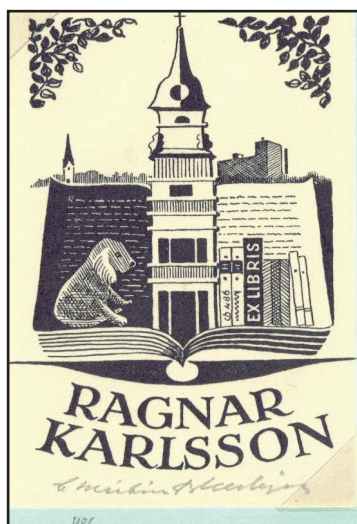
J.L.Runebergs *Fänrik Ståls sägner* var en av 1800-talets stora litterära händelser. Gunnar Wennerbergs *Gluntarne* en annan. Förlusten av Finland efter 1808-09 års krig blev ett sår, där uppgivandet av Sveaborg där Carl-Olof Cronstedts förräderi blev kulmen.

Gunnar Wennerberg och hans maka Hedda Cronstedt bodde som nygifta i den s.k. Alanderska gårdens bottenvåning. I övervåningen bodde ägaren, lektor P. G. Alander. En tradition i min familj berättar om en sällskaplig samvaro, där ordet Sveaborg nämndes. Hedda Wennerberg blev blodröd i ansiktet! Detta med tanke på släktskapet med Cronstedt.

Tag allt, hvad mørker fins i graf, och allt, hvad qual i lif, och bilda dig ett namn deraf och det åt honom gif; det skall dock väcka mindre sorg. Ur *Fänrik Ståls sägner*

Bengt O. T. Sjögren

Varamotiv i ett exlibris

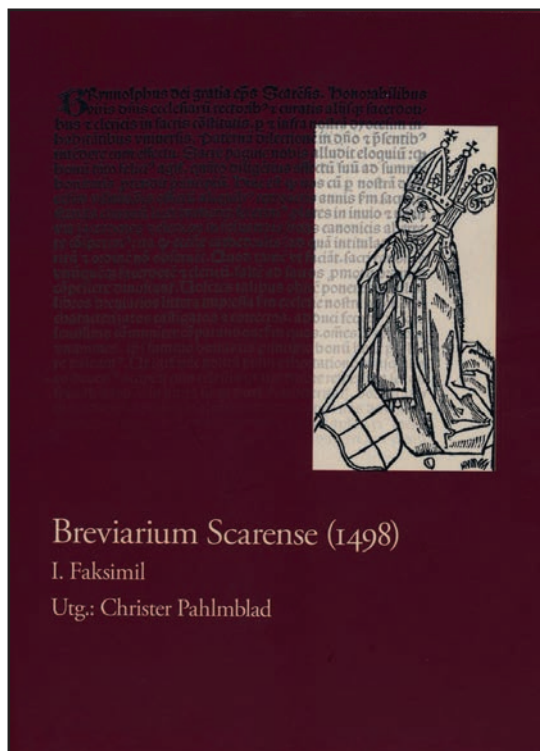

Ragnar Karlsson (1917-1984) var född och uppvuxen i Vara. Han var ombudsman och Direktör för Östergötlands Köpmannaförbund i Linköping 1951-1982 och även medlem i Föreningen för Västgötalitteratur.

Hans exlibris med motivet av Vara kyrka och Vara lagerhus är utförd av den danske konstnären Christian Blaesbjerg 1980.

Johnny Hagberg

Bokerbjudande

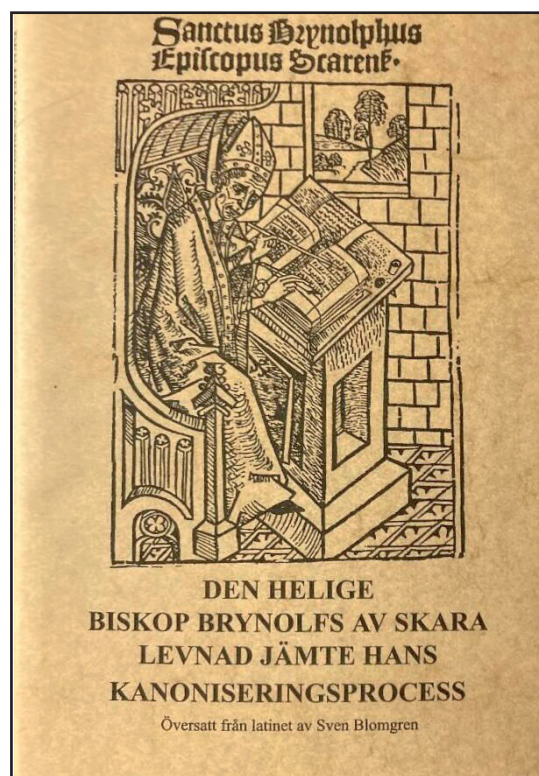

Breviarium Scarense (1498)

I. Faksimil

Utg.: Christer Pahlmblad

Boken trycktes 1498 och var det samlade arbetet av biskop Brynolf III Gerlachsson för att få en enhetlig liturgi i Skara stift. Utgiven i två volymer: I. Faksimil, 2011. II. Introduktion och register, 2013. Redaktör var docent Christer Pahlmblad. Pris för båda delarna 275:- inkl. frakt.

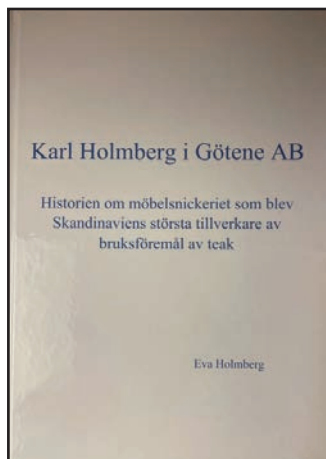

DEN HELIGE
BISKOP BRYNOLFS AV SKARA
LEVNAD JÄMTE HANS
KANONISERINGSPROCESS

Översatt från latinet av Sven Blomgren

Boken trycktes 1492 och utgavs i översättning av professor Sven Blomgren 1992. 119 s. Pris 150:-inkl. frakt.

Framgångsrik träförädling

Företagsnamnet Karl Holmberg i Götene AB låter kanske inte som ett spännande och framgångsrikt bolag. Namnet till trots så var företaget Skandinaviens största tillverkare av bruksföremål av teak. När jag i november besökte bokmässan i Götene kom jag i samspråk med Eva Holmberg. Hon har skrivit en bok om sin farfar Karl Holmberg och hans lyckade satsning vars bolag alltså blev en stor aktör i branschen. Karl föddes 1883 och startade i 20-årsåldern ett eget snickeri i Tidaholm. Efter några år gifte han sig och familjen utökades med två barn. Under några år på 1910-talet var det ont om arbete i Tidaholm, vilket resulterade i att många tidaholmare flyttade till Götene. Där behövdes arbetskraft till bland annat snickeri och smide. Karl blev anställd som möbelsnicker vid Götene Träförädlings AB.

Det blev ett allmänt försämrat ekonomiskt läge i samband med första världskrigets och spanska sjukans härjningar. Götene Träförädling drabbades hårt och gick i konkurs 1923. Det året började den handlingskraftige Karl arbeta vidare som snickare i egen regi tillsammans med sin son Karl-Erik. De byggde en egen finsnickeriverkstad på Lidköpingsvägen i Götene. När den yngste sonen Ragnar hade slutat folkskolan blev även han en del av arbetsstyrkan. Det var en tuff start med långa arbetsdagar och dålig lönsamhet. Hustrun Naemi bidrog med betydelsefull odling och hönsgrård, så mathållningen blev tillgodosedd. Tids nog vände det, och genombrottet kom när man fick Svenskt Tenn AB i Stockholm som kund. Svenskt Tenn är en framgångssaga som grundades av Hjobördiga formgivaren Estrid Ericson för drygt 100 år sedan. Nu var bollen verkligen i rullning. En ny byggnad införskaffades, personalstyrkan utökades och produktutbudet breddades. Man tillverkade möbler och mindre föremål av trä såsom verktygskaft. I mitten av 1940-talet upphörde möbeltillverkningen och fokus blev därefter på tillverkning av mindre hushållsföremål av trä. Företaget köpte träråvaror från närområdet, främst ask, björk och furu. Från 1950-talet importerades exklusiva träslag, främst teak men även jakaranda. Teak, som är både en träsort och ett träslag, växer såväl vilt som odlas. Den importerades från Asien via Danmark. Teaken är ett av världens hårdaste träslag. Då den är motståndskraftig mot bland annat fukt, insekter och stark sol var träslaget tacksamt att användas i exempelvis fönsterkarmar, båtdeck och hushållsartiklar.

I boken får man ta del av företagets imponerande produktutbud, och många bilder visar exempelvis brickor, skålar, ljusstakar, äggkoppar och bestick. Personalens arbetsuppgifter var uppdelade och specialiserade. En person kunde säga till brickor och en annan slipa ur desamma. Det svåraste och mest kvalificerade arbetet var svarvning av skålar. Den betydelsefulla personalen uppmärksammas i boken. De finns med på gruppbilder men också enskilt i namngivna porträttbilder.

Även Götene som samhälle tillägnas flera kapitel. Allmän välfärd gjorde sitt intåg i köpstaden genom tillväxt och expansion under 1950-talet. Andra västgötska företag fick vinning av bolagets framgångar och bidrog till produktionen. Förutom sågverksföretag

så köptes keramikprodukter som kombinerades med underläggsbrickor mestadels från Töreboda Keramik och FEJ i Mariestad. Korken på de storsäljande underläggen köptes från Wicanders i Älvängen. Erik Jonssons Gelbgjuteri AB i Skara bidrog med mässing och malm, och så vidare. Försäljningen av produkterna var framgångsrik, men stundtals slitsam. Några försäljare hade långa arbetsdagar där tunga väskor med både varuprover och kataloger skulle tas med på tågen. De eftertraktade produkterna exporterades till bland annat de skandinaviska länderna, USA och Sydafrika.

På Klarabergsgatan nära Centralstationen i Stockholm finns ett Åhlénsvaruhus. Innan byggnaden uppfördes hade Åhléns bestämt att man skulle mura in en tidskapsel i sockeln med populära och tidstypiska varor. Så, en bricka av teak från Götene finns sedan den 9 september 1963 inmurad under Åhlénsvaruhuset.

Allt har sin tid. Teaken blev omodern i hushållsprodukter, och företaget gick i konkurs i början av 1970-talet. Men, det finns mängder med föremål från företaget i hem, antikaffärer, loppisar och museer. Om ni har träföremål, främst av teak, titta gärna efter om det kommer från den legendariska Götenefirman. Föremålet är i så fall märkt med brännstämpel eller etikett, som förhoppningsvis inte har lossnat.

Ett lockande bokomslag betyder mycket. I detta fall bör det nog ha lagts mer krut på bokens framsida, som inte ger bokens drygt 100 sidor högtintressanta innehåll rättvisa. Det är föredömligt och mycket tacksamt att författaren summerat och publicerat det forna familjeföretagets historia.

Niklas Krantz

Bokauktion i Stora Levene lördagen den 18 april

Då är det äntligen dags för vårens bokauktion i Stora Levene. Som vanligt uppmanas bokvänner och medlemmar att sluta upp vid denna auktion. Många böcker – också rariteter – vill få nya ägare! Några böcker presenteras i tidningen – Bokauktionerna är ett signum för Föreningen för Västgötalitteratur. Låt det förbli så. Här samlas vi till god gemenskap bland böcker och bokintresserade. Katalog utsänts till prenumeranter. Vill du ha boklistan digitalt så hör av dig till Sven-Olof Ask.

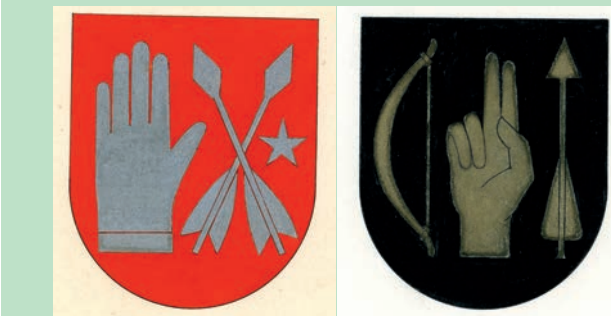
Start 9.30

Fastprispå försäljning av diverse böcker från 8.30
Kaffeservering

Kommer på auktionen...

Vapenförslag i färg för Åse & Viste härader

Förslaget är utfärdat av Statsheraldikern Gunnar Scheffer 1957. Vapnet för Åse utfört av Scheffer och Viste av heraldiska konstnären Brita Grep 1957 (bild med omgivande papper 16x23 cm). Ett medföljande brev är ställt till Tingshusstyrelsen i Åse, Viste, Barne och Laske härader och undertecknat av statsheraldiker Gunnar Scheffer den 4 maj 1957 och innehåller 1. Vapenförslag i färg för Åse härad 2. Alternativt vapenförslag i blyerts för Åse härad 3. Vapenförslag i färg för Viste härad 4. Fotostatiska kopior av ritningar av Åse härads sigill 1568, 1641 och 1654, med heraldisk utredning om vapnen.

Minnen från en lycklig barndom på gården Sjöred

Birgit Th Sparre fick lyckan att växa upp på den vackra herrgården Sjöred vid Åsunden. Hon föddes den 23 juli 1903 vid en hemlig förlossning och antecknades i födelseboken med både moder och fader okända. Hon adopterades av greveparet Carl Georg och Signe Sparre och kom 6 månader gammal till Sjöred och fick här en kärleksfull uppväxt.

Birgit Sparre skrev under sin livstid många böcker; om gårdarna runt sjön Åsunden, om Glimringe glasbruk och flera reseskildringar, men några egentliga memoarer skrev hon aldrig. Efter några svåra år då hon förlorat hemmet Åsundsholm, blev hon i början av 1960-talet tillfrågad om hon ville skriva något till Hemmets Veckotidning. Det skulle vara en kort episod, som kunde publiceras i tidningen varje vecka.

Och nog fanns det att berätta, Birgit hade ett rikt förråd av upplevelser och minnen av människor som en gång levte. Det började redan under barndomen, då hon tillsammans med Höka-barnen smög in och lyssnade när de vuxna pratade och berättade. Det kunde vara tjänstefolket i herrgårdsköket eller i dagsverksstugan. Det kunde vara besökare, gäster eller släktingarna på gårdarna runt omkring, då kontakterna mellan familjerna på gårdarna var nära och regelbundna. Den muntliga traditionen upprätthölls och barnen lärde sig gårdens och traktens historia såsom den förts vidare från generation till generation. Dessutom var modern, Signe Sparre, en entusiastisk folklivsforskare på amatörbasis. Hon förde noga anteckningar om seder och bruk, något som Birgit använde sig av som källmaterial under hela sitt författarskap.

Birgit Sparre var minnesgod och alla dessa episoder som publicerades i Hemmets Veckotidning samlades sedan i hela sex så kallade minnesböcker, som utgavs under åren 1960–1969.

Påsktraditioner

I boken Därhemma på gårdarna berättar Birgit om ”Dymmelelandet”. Påsken var en allvarlig högtid jämfört med julen med dess glädje, överflöd och många kalas. De ”gamle” ansåg att påsken var en sorgfest och varje dag skulle påminna om ”Vår frälsares” lidande och död. Försakelse var ordet som påverkade dymmelveckan, som sträckte sig från Palmsondagen till påsklördagen, de strängaste och allvarligaste dagarna i den långa fastan.

Dymmelveckan har fått sitt namn av att man bytte till träkläppar, så kallade dymlar, i kyrkklockorna för att dämpa klockklang. Det granna fastlagsriset med fjädervippor skulle bort, blommor i vasar fick inte förekomma.

Dymmelveckan hårdnade på dymmelonsdagen, då alla vävstolar

togs ned och alla spinnrockar ställdes undan, ”kringgärning” fick inte ske under Stilla veckan.

På skärtorsdagen, som var Blåkulladagen, var kloka husmödrar noga med att stänga alla spjäll, de kunde också kasta en ko-klöv i den varma spisaskan. Lukten skulle avskräcka alla ovälkomna besökare = häxor. Fagerberg, gårdens kusk, vågade inte annat än krita dit ett rituellt kors över staldörren för att skydda hästarna från ”förgöring” under den farliga skärtorsdagsnatten. Han låste även in alla kvastar för att ingen skulle komma bort eller lånas av en häxa. För att skrämma iväg eventuella häxor tändes på skärtorsdagsnatten eldar eller också kunde man på påskaftons morgon skjuta skarpa skott i luften.

På Långfredagen fick ingen gå bort och ingen fick ta emot besök. Hemma fick man inte äta kött eller dricka vin den dagen. Alla sygrejor var undangömda och allt bullersamt arbete förbjudet. De ”gamle” trodde att allt som den dagen dunkade och slog, stacks med nål eller skars med kniv ökade Frälsarens pina.

På Långfredagen hörde det till att gå i kyrkan både i högmässan och i aftonsången, åtminstone om man hörde till familjen på Sjöred. Signe Sparres far, prosten Ragnar Thomaeus, förväntade sig att gårdens bänk i Finnekumla kyrka inte skulle stå tom.

Kvällen avslutades med Långfredagsgröten som inte gjorde någon glad, vilket också var meningen.

När det äntligen blev påskafton, och dymmelveckan var över, blev allting mycket roligare. Birgit mindes hur Köks-Emelie på påskaftonen kokade inte mindre än 10 tjug ägg, för detta var den stora äggätardagen. Då tävlade gårdens folk om vem som kunde äta flest ägg. Äggen var målade i rött, gult och blått och det var noga att påskäggen äts vid dagsljus, för ljussken lockade blåkullagummor till gården och de tog värpkraften ur hönsen.

På påskdagen var det slut med all försakelse och Köks-Emelie satte grytan på spisen och tillredde något som kallades ”Gomkittlagryta”. Denna gryta var en smålandsrätt, som särskilt uppskattades av greve Carl Georg, som var född i Vimmerby.

Vad innehöll denna gryta då? I en flottig receptbok finns Köks-Emelies recept nedtecknat: det skulle vara ”mört oxkött, som skäres i strimlor och brynes i smör. Peppras och saltas. Lägges i gryta och blandas med skurna morötter, palsternackor, purjolök och champinjoner, skivade i smör. Spädes så med sky som till vanlig stek. Smaksättes med madeira och fin konjak. Får sedan småputtra över sakta eld. Serveras i grytan”.

Inte konstigt att det vattnades i munnen på greve Carl Georg och på kusken Fagerberg.

Annicka Berggren

En Straffänges Lefnadsbeskrivning och andra rara Västgötavolymer

Redaktören Ingvar Kjörk (INK) var född 1922 och avled 2004. Kjörk var en flitig skribent som ofta skildrade västgötalitteraturen och västgötasamlarna på ett mycket humoristiskt sätt. Han arbetade vid GP. En kort tid före sin död blev han Hedersledamot Föreningen för Västgötalitteratur.

OBEFINTLIGA BÖCKER är ett fantasieggande ämne. Osynliga samlare ett inte mindre intressant. Någon gång slår dessa båda fenomen ihop i en smäll och den bibliofila reaktionen får till resultat en osynlig samlare som hittar obefintliga böcker. De främsta företrädarna för detta tämligen rara släkte finns naturligtvis i Västergötland.

Med några års mellanrum sprider sig en alldeles speciell oro bland västgötasamlarna. De trampar bragande omkring i sina bokkamrar med skälvande näsvingar och jaktivern väckt. Ett smygande rykte vet berätta att någon muddrat fram en hittills okänd bok. I andanom ser man dessa irrande västgötar på jaktstigen: tyst framglidande i en liten bil, det guppar ett bloss i markerna, mystiska knackningar och hasande steg på vinden hörs i stugorna, med rockkragen uppslagen kring öronen smyger en skygg figur, som i tvära avhopp söker villa bort eventuella jaktkamrater. Går det till så?

För ingen del. Det finns ingenting lurigt i sökandet och samlandet hos västgötalitteraturens vänner. Spårinne och kontakter, konstigare är det inte. Någon gång har det dock hänt att ett svåråtkomligt tryck jagas med spett och spade.

EN VARNHEMSBO utgav för många år sedan en beskrivning över Valle härads och Varnhems klosterkyrka. Skriften såldes för 25 öre i handelsboden. Några kritiska vändningar i en kalmartidning förtröt så till den grad författaren att han lät bunta ihop hela upplagan och stuva den i en låda som sattes i vedboden. Därifrån och till en skräphåla bars bördan av en minnesgod man, som två decennier tidigare flyttat till Göteborg, men likt Gustav II Adolf kom och pekade mot jorden och sa: Här ska den ligga.

Två skollärare, en trakterare av nyckelharpa och en postiljon grov som mullsockar i den gamla skräphålan. De arbetade sig inte ner till grundvattnet, men grävde bra nog djupt i den fasta förvissningen att gå till djupet med Mysteriet Begravda Boken. Under mycken möda och svåra stänkningar kom i dagen gamla gångkläder, knäppkänger, lingerie och tricotage, att inte tala om bottenlösa hinkar, konservburkar och galoscher, som länge tycks trotsa förgängligheten. När det regnar och snöar haglar berömmet över Viskafors galoscher. Omsider blottades något som med lite god vilja kunde betecknas som pappersbås. Kvartetten pillade i fragmenten men inte såpass som ett hörne av en sida kunde pusslas ihop. Skriften som anförtrots åt jorden var på väg att förvandlas till jord.

För de s.k. obefintliga böckerna är samlarna beredda att gå genom eld och vatten. Det gäller inte minst de båda följande.

I SKARVEN mellan 20- och 30-tal skrev en herre som hette Rundblom en bok om Kåkindes härads. Verket kom så långt att det förelåg i tryckark, men boken blev aldrig utgiven. Kanske hamnade arken i en låda som i sin tur ställdes undan på någon vind. Ingen vet, men många skulle vilja veta. Ödmans lilla häfte om Häggums socken har kommit ut, men det tycks inte vara mer heller att döma av svåråtkomligheten.

Eftersökt är också ”F d straffängen Per August Gustafssons Lefnadsbeskrivning”, tryckt i Skövde 1910 och tillhandahållen dåtiden för 75 öre.

Per August satt 55 av 72 levnadsår inom lås och bom. På det 73:e blev han from och författade med spökskrivarens hjälp den lilla skriften, ett varningens ord till föräldrar att icke genom felaktig uppfostran driva barnen till illgärningar. Han skrev boken

hos sin syster i Varnhem. Närvaron av Per August torde inte i högre grad ha fagnat svågern. Under årens lopp hade denne tid efter annan haft det tvivelaktiga nöjet att sätta dynggrepen i stöldgods som fängelsekunden gömt i gödselstan.

PER AUGUST Gustafsson föddes 1838 på ett torp under Ölanda i Istrums socken. Hela sitt liv stal han i räjongen runt Billingen. Fadern söp och var elak. När han var ute brukade han låsa in maten i ett skjul. Modern visade då Per August hur han skulle krypa in mellan ett par stockar och stjäla av hävorna. Omsider fick gossen smak på att olovandes ta för sig, inte bara hemma och inte bara mat.

Gubben upptäckte då och då att förrådet tullats. Han band gossen i ett hundkoppel och slog honom med en piska tills pojken blev medvetslös.

Tidigt trampade alltså ynglingen ut på brottets bana. Alla saker han stal stöldförsäkrade han i sin tur finurligt nog genom att placera dem i myrstackar. Sjutton år gammal hamnade Per August för första gången i fängelse. Han satt en månad i häkte på vatten och bröd innan det bar av till Långholmen. En gång i veckan inspekterades fångarna. Den som hade tre löss gick förlustig dagsransonen, sex löss kvalificerade för prygel. Fångknektarna hade huggjärn.

Gustafssons lilla skrift är en enda katalogaria av brott. Han satt inne åtta resor mellan 1855 och 1910. För femte resan fick han exempelvis tio års straffarbete och tio års vanförel, d.v.s. förlust av medborgerliga rättigheter. Tidvis hade han ett tjuvbolag tillsammans med en avancerad brottsling, som rymt från Karlsborgs fästning, och en tatterska. Mitt i smållkalla vintern klädde de båda kumpanerna av sin kvinnliga medbrottsling och smorde henne i grönsåpa så att hon kunde slinka igenom ett galler till en handelsbod. När de gick fönstervägen fästes först en tjärad duk mot rutan. Sedan var det bara att drämma till, allt splitter klistrades, inget klirrande förrådde mörksens gärningsmän.

PER AUGUST var liten och klen. Han klagar över att han alltid fick spinna blånor i fångelserna. Under sina fria perioder bodde han dels hos sin försonade far – P A hade stulit ihop mycket pengar, var gentilt klädd och såg ut som en grosshandlare – dels hos systemen och svågern. Där startade han med att stjäla femtio alnar kläde som han for till Skövde och sålde. På hemvägen stal han en sele och grävde ner i gödseln.

Så gifte sig Per August och stal bara då och då och alltid om nätterna för att hustrun inte skulle märka något. Han snappade bort spannmålslass och sålde i Skara och fick så mycket pengar att han kunde köpa sig ett litet ställe i Varnhem. På Billingen fångade han kvigor med lasso, som han hört indianerna för sed hava. Korna leddes över berget till Skultorps station och skickades med järnvägen till Falköping Ranten. Där hade Per August avtal med en gammal änka, som löste ut kritererna och sålde dem och tjuven fick pengar per post på herrskapsvis.

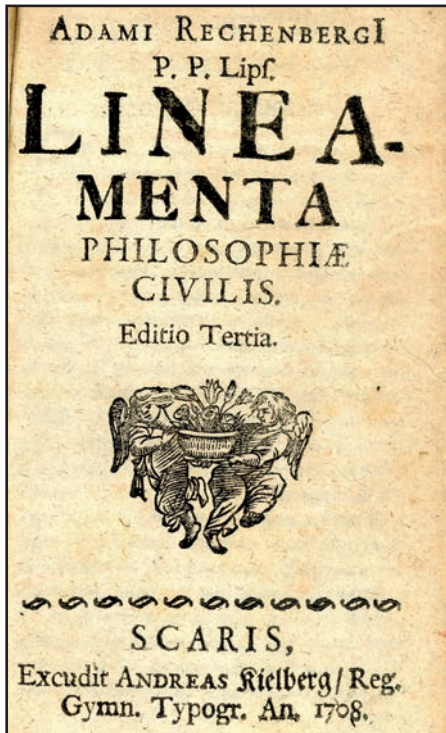
Men förslagenheten förslog inte. Per August avslöjades och fick tio år på Malmö kastell där han satt och klistrade tändsticksaskar. Ett av de tio åren tillbringade han på sjukhus ”sedan han gjort sig sken av att vara något rubbad emedan han tänkte på sin hustru, lilla dotter och fastighet”.

Trots det långa och avskräckande straffet kunde Per August inte hålla fingrarna i styr. Han gjorde tre resor till innan samvetet slog honom och han blev allvarsam och författare.

INK

Ovanstående artikel var införd i GP den 9 juni 1985 och visar på Kjörks kunskaper om rara västgötetryck.

Bokliga godbitar vid kommande bokauktion

Skaras första tryckta bok

Vid sin död hade Anders Kiellberg varit Skaras ende boktryckare under åtta år. Den 2 december 1704 biföll Kungl. Maj:t konsistoriets ansökan om inrättande av boktryckeri i Skara. Det dröjde dock till 1707 innan Kiellberg flyttade till Skara. Med fog ansåg Jesper Swedberg att det var han som låg bakom att staden fick sin första boktryckare då det var han som hade kallat Kiellberg till Skara.

De två första tryck som finns bevarade från Kiellbergs verksamhet härrör båda från år 1707 och är ett par Cirkulärskrivelser författade av Swedberg. Den 17 februari 1708 skriver biskopen:

Såsom här i Skara nu ett wackert tryck uprettat är/ Stiftet til diger heder och froma/ och ther til behöfwer nog papper; så wille thet wyrdiga Presterskapet låta alment kundgiöra/ at ther menige man och andre wille så groft som grant linne/ som utslitit är/ och elliest kastas bortt/ wel förwähra; så skal en wiss man alla åhr komma til them/ och thet samma emot god betalning afhemta; hwar af the förz ingen nytto haft hafwa.

1708 trycks så den första boken i Skara. Det är Adam Rechenbergs *Lineamenta philosophiæ civilis*, en skolbok som omfattar 286 s. och 11 s. förord av Swedberg. Boken trycktes på Kiellbergs egen bekostnad vilket inte var ovanligt bland tryckare. På så sätt kunde de också sälja av böckerna och därmed påräkna en extra inkomst.

Boken vid auktionen är i originalband, i ypperligt skick och mycket sällsynt.

Gravyr av en dödsdömd präst från Skara stift

Den 10 februari 1812 dömde Svea Hovrätt Johan Wilhelm Lundberg att "för efterapning och utprångling av Riksgäldskontorets kreditsedlar mista ära och liv samt warda hängd". Ett tragiskt slut för en präst i Skara stift. Den 29 april blev han också ställd inför konsistoriet för att "Prästämberet aflädas". Lundberg försökte genom olika böneskrivelser att bli satt på fri fot men dessa avlogs. Dödsstraffet förvandlades till straffarbete. Han dör efter två år som fästningsfånge 1814.

Han var född i Skara den 3 december 1762. Fadern var Knappmakare. Lundberg blev student i Uppsala 1784, vice kollega i Lidköping 1786, vid Tyska skolan 1787 och prästvigdes den 21 december 1791. 1804 avlägger han pastoralexamen för att 1811 bli vice komminister i Larv. Det är också här som han tappar kontrollen över sig själv och sitt liv.

Han ingick äktenskap 1797 med Gustava Ulrika Karlström, dotter till Ryttmästaren Gustaf Ulrik Karlström och Elisabeth Reenstierna. "Äktenskapet var lyckligtvis barnlöst." Hon blev besparad hans sorgliga slut då hon avled ett år före suspensionen. Om honom berättas: "silhouetterar, spelar och tigger 6 dar och predikar ibland". Ett negativt omdöme om Lundberg redan under studietiden i Uppsala.

Västgötaförfattaren Johannes Sundblad skriver i "Gammaldags seder och bruk" (1888) hur han i sin ungdom besökte en icke namngiven komministergård – troligen i Larv – där sonen i huset "omtalt, att 'adjuncten' hos någon av hans fars företrädare på ett litet gafelrum blifvit gripen på bar gärning, då han var som bäst sysselsatt med att förfälska sedlar". Notisen antyder att Lundberg greps på bar gärning i Larvs prästgård!

Lundberg har utfört ett flertal silhuettporträtt under sin levnad. Hans kunskap om gravyrteknik får honom att försöka förfälska Riksgäldssedlar. Denna kunskap blir hans fall.

Auktionens gravyr visar Bräss-Sjön på Billingen (10,5x7,5 cm).
Se vidare sid 25.